

ПИТАННЯ СТАНОВЛЕННЯ ІННОВАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА

УДК 340:378.001.895

СУЧАСНІ ІННОВАЦІЙНІ ПІДХОДИ В НАВЧАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

Прилипко С. М.,

*д.ю.н., професор, член-кореспондент НАПрН
України, директор Науково-дослідного
інституту правового забезпечення
інноваційного розвитку НАПрН України,
в.о. головного вченого секретаря
НАПрН України;*

Іванов С. М.,

*к.т.н., доцент, керівник Центру
інформаційних технологій НУ «Юридична
академія України ім. Ярослава Мудрого»*

Статтю присвячено проблемі інноваційного підходу в навчальному процесі в сучасному суспільстві. У статті визначенні основні поняття стосовно особистісно-орієнтованого та дистанційного навчання. Висвітлено головні та найважливіші умови подальшого розвитку інновацій у навчальному процесі.

Ключові слова: особистісно-орієнтоване навчання, дистанційна освіта, дистанційне навчання.

Людство ХХІ ст. постало перед фактом, що знання оновлюються швидше, ніж змінюються покоління. За умов сучасного так званого інформаційного вибуху обсяг лише наукової інформації у світі подвоюється кожні 8–10 років, а загальна кількість друкованих праць перевищує 100 млн

назв. Щорічно 80 тис. наукових часописів оприлюднюють 3 млн статей. Половину всіх даних, якими володіє наука, отримано протягом останніх 15 років. За останні 25 років видано майже стільки книг, скільки за попередні 500. За повідомленням М. Гілберта (Університет Південної Каліфорнії, США), який здійснив спробу дослідити явище інформаційної революції в епоху цифрових технологій, сьогодні людство накопичило близько 295 ексабайт інформації (1 ексабайт = 1000 петабайт, 1 петабайт = 1000 терабайт, а 1 терабайт = 1000 гігабайт). Такий обсяг інформації вже в 315 разів перевищує кількість пішненок на Землі, й надалі обсяги цифрової інформації щорічно зростатимуть на 60 % [1].

Відтак динамічний розвиток науково-технічного прогресу, суспільних відносин та інформаційних технологій за останні півстоліття ознаменувався тим, що інформація перетворилася в найвпливовіший чинник економічного зростання та політичної незалежності держави, підвищення рівня її інформаційної безпеки [2].

Усе це, безперечно, вимагає перегляду традиційних підходів щодо створення, систематизації, передання й використання інформаційних ресурсів, особливо в галузі освіти й науки. Найважливіша умова подальшого інноваційного розвитку країни – створення найсучаснішого інформаційного освітнього середовища, зорієнтованого на (а) гармонізацію національних і міжнародних стандартів вищої, в тому числі і юридичної освіти; (б) якість та інновативу в ній; (в) конкурентоспроможність, національне й міжнародне визнання; (г) запровадження розгалуженої системи формальної та неформальної освіти, розвиток дистанційного електронного навчання; (д) участь у національних та міжнародних корпоративних освітніх проектах і програмах; (е) інтеграцію до європейського простору вищої юридичної освіти; (ж) стабільні партнерські відносини з роботодавцями; (з) вплив на політику вищої юридичної освіти в Європейському регіоні; (и) підвищення ефективності та якості інформаційного забезпечення навчальної діяльності з орієнтацією на глобальні телекомунікаційні технології [3].

У наш час відбувається модернізація, еволюція системи освіти від класичного університету до віртуального, від лекційного викладання матеріалу до комп'ютерних освітніх програм, від книжкової бібліотеки до комп'ютерної, від багатотомних паперових енциклопедій до сучасних пошукових баз даних [4].

Сьогодні в усіх розвинених країнах світу наголос у процесі реформування систем освіти переноситься на навчання вмінню самостійно здобувати потрібну інформацію, виділяти проблеми і знаходити шляхи їх раціонального вирішення, вмінню критично аналізувати набуті знання і застосовувати їх для розв'язання нових завдань.

Більшість розвинених країн світу усвідомили необхідність особистісно-орієнтованої освіти, в якій учень дійсно є центральною фігурою навчального процесу. Що означає поняття «особистісно-орієнтоване навчання»?

Особистісно-орієнтоване навчання досить важко забезпечити в умовах традиційного навчання в школі чи університеті, яке називається «закритим», оскільки поведінка учня контролюється як у просторі, так і в часі. Планування навчального процесу повністю здійснюється викладачами. Закрита форма навчання спрямована в основному на формування знань, умінь та навичок.

Тому сьогодні на зміну традиційним «закритим» системам навчання приходять нові «відкриті» системи, до яких належить і дистанційна освіта [5].

Нове інформаційне середовище стало підґрунтям розвитку сучасної дистанційної освіти. Хоча певні елементи дистанційної освіти використовувались і раніше в інших формах навчання (в першу чергу заочного), у повному смислі дистанційна освіта є дітищем нашого часу. Вона можлива лише з використанням найновітніших інтерактивних технологій (комп'ютерних освітніх систем у звичайному та мультимедійному варіантах, електронних бібліотек і баз даних із віддаленим доступом, комп'ютерних мереж, супутникових телевізійних антен тощо) [4].

Зауважимо, що слід диференціювати поняття «дистанційна освіта» і «дистанційне навчання». Очевидно, що дистанційна освіта – це нова форма організації навчання, яка займає проміжне становище між стаціонарною і заочною формами, а дистанційне навчання – це новий метод дидактики.

На думку багатьох учених, дистанційна освіта – це організований за певними темами, дисциплінами навчальний процес, який передбачає активний обмін інформацією між учнями і викладачами, а також між самими учнями і який максимально використовує сучасні засоби нових інформаційних технологій [5].

Дистанційна освіта – це багатоаспектне явище. Тому в режимі дистанційної освіти слухачі можуть отримати підготовку в будь-яких сферах наукових знань. Не є винятком і юридична освіта. У дистанційному режимі може бути надано вищу юридичну освіту, здійснено перепідготовку юридичних кадрів та підвищення кваліфікації юристів.

Гнучкість дистанційної освіти як методу навчання багато в чому зумовлена тим, що слухач може обирати найбільш зручний для нього режим навчання (закінчити навчання не за один, а за два роки; інтенсивно навчатися в один період і знизити активність в іншій). Загальний же строк навчання, необхідний для повного засвоєння курсу, що пропонується, залежить від обсягу та характеру навчального курсу. Щодо строків навчання діапазон послуг у режимі дистанційної юридичної освіти може бути досить широким – від 2 – 3 місяців до 5 – 6 років. Так, для одержання кваліфікації (ступеня) «бакалавр», «юрист-спеціаліст» або «магістр» необхідна досить тривала підготовка слухача, а курс підвищення кваліфікації, насамперед нотаріусів потребує значно меншого часу. Якщо строк навчання юристів (передусім студентів юридичних вузів) досить великий (3–5 років), то він має поділятися на окремі навчальні модулі (курси, блоки) навчальної програми.

Такі базові навчальні курси мають бути поділені на декілька навчальних модулів або блоків навчального матеріалу. Кожен із цих модулів повинен містити як навчальну, так і контролюючу знання студентів частину.

Кожен навчальний модуль може включати не тільки інформацію, яка є традиційною для підручника, але й пошукові бази даних за темою, які б містили нормативні акти, постанови судових органів, судову практику, наукові розробки, присвячені цій темі (статті, книги, автореферати дисертацій тощо). Крім того, модуль може мати вихід до Інтернету і давати змогу студентові самостійно знаходити необхідну інформацію про ті чи інші цивільно-правові інститути в інших країнах. Важливою є також частина модулю, що передбачає можливості перевірки їх практичних навичок і знань (практичні завдання, тести, контрольні запитання тощо).

У процесі навчання важливу роль відіграють нові засоби подання інформації. Крім мультимедійності (застосування анімації, тримірного зображення тощо), навчальний модуль може мати і звукове оформлення. Використання всіх можливостей новітніх комп'ютерних технологій дасть змогу активізувати всі канали сприйняття студентами інформації, зробити процес навчання у ВНЗ цікавим та плідним [4].

До позитивних аспектів юридичної дистанційної освіти, на нашу думку, потрібно віднести такі можливості, як:

- здобуття освіти особами, які за тих чи інших обставин не в змозі отримати її іншим способом;
- здобуття освіти без відриву від виробництва, місця проживання, а також здобуття одночасно декількох освіт у різних навчальних закладах;
- здобуття освіти в зручний для студента час, у зручному місці та зручному темпі навчання;
- формування з набору незалежних навчальних курсів (модулів) оптимального індивідуального або групового плану навчання;
- одночасне спілкування студентів із викладачами та між собою незалежно від місця їх перебування та часу входження в інформаційну та телекомунікаційну мережу;

- зменшення витрат на проведення навчання (немає витрат на оренду приміщень, на дорогу до місця навчання як у викладачів, так і студентів тощо);

- навчання великої кількості людей водночас;
- підвищення якості освіти за рахунок використання сучасних засобів,
- великих електронних бібліотек тощо;
- створення єдиного освітнього простору;
- використання найсучасніших досягнень інформаційних та телекомунікаційних технологій в освітньому процесі тощо.

У свою чергу негативними аспектами юридичної дистанційної освіти ми вважаємо:

- фактичну відсутність вітчизняних розробок кваліфікованих засобів навчально-методичного забезпечення (електронних підручників та книг, тестів та віртуальних тренажерів тощо) зі спеціальності «правознавство»;
- низький рівень комп'ютеризації навчальних закладів;
- відсутність досконалої нормативної бази існування і розвитку дистанційної освіти та державно визнаних концептуальних розробок, що нівелює її загальнодержавне значення і зводить його до корпоративних інтересів окремих груп осіб, які інколи можуть бути і не зовсім компетентними в цій галузі, та ін. [6].

Новітні інформаційні технології можуть бути успішно застосовані і в навчанні юристів за традиційними навчальними програмами, але з використанням засобів «дистанційного навчання». Передусім мова йде про студентів, які навчаються за будь-якою (денною, вечірньою або заочною) формою. Відомо, що самостійна робота студентів забезпечується системою навчально-методичних засобів, передбачених для вивчення конкретної юридичної дисципліни. Однак традиційні засоби (підручники, навчальні та методичні посібники, конспекти лекцій викладача тощо) можуть бути доповнені спеціальними навчальними комп'ютерними програмами з будь-

яких юридичних дисциплін. Ці програми мають будуватися з допомогою новітніх комп'ютерних технологій із застосуванням таких можливостей, як мультимедійність, інтерактивність та гіпертекст [4].

Дистанційне навчання є відкритим і доступним для всіх, незалежно від того місця, де людина мешкає. Це навчання, а не самоосвіта. Воно використовує як технологічну основу сучасні засоби нових інформаційних технологій і засоби масової комунікації – як звичні (радіо, телебачення, факс), так і нові (аудіо-, теле- і відеоконференції, комп'ютерні телекомунікації тощо) [5].

Дистанційне навчання з використанням комп'ютерних та інформаційно-комунікаційних технологій, як правило, проявляється у формі телеконференції, чат-заняття, веб-заняття, аудіо-, відеоконференції.

Телеконференції – e-mail листування, що базується на списках розсилки, як альтернатива звичайному листуванню. Для такої форми навчання є характерним досягнення лише базових завдань освіти.

Чат-заняття – навчальні заняття з використанням чат-технологій: обміном невеликими текстовими повідомленнями в реальному часі. Такі заняття проводяться водночас, щоб усі учасники мали можливість спільного доступу до чату. Чат як засіб спілкування може використовуватися як окремо, так і разом з іншими формами навчання, доповнюючи їх.

Веб-заняття – це збірне поняття для дистанційних уроків, які проводяться у вигляді конференцій, семінарів, ділових ігор, форумів, лабораторних та контрольних робіт, практикумів, онлайн тестувань, опитувань та інших форм навчальних занять, що реалізуються за допомогою засобів і технологій Інтернет – а саме за допомогою технологій WWW нового покоління, що забезпечують інтерактивність спілкування. Саме на таку форму навчання наразі покладаються найбільші сподівання як на дуже зручну, невибагливу до технічного оснащення, гнучку в управлінні та інтуїтивно зрозумілу у використанні особами різного віку та освіченості. Основним засобом інтерактивного спілкування учнів із викладачем та між

собою під час використання веб-технологій є форуми – технологія обміну текстовими повідомленнями. На відміну від чату – більш простої форми спілкування, форуми дозволяють обмінюватися повідомленнями асинхронно, а отже, є досить тривалими в часі; форуми і повідомлення в ньому можуть мати як приватний, так і публічний характер; організуються за конкретними темами, у яких зручно ставити питання та шукати відповіді на поставлені раніше; дають можливість коментувати чиесь запитання чи відповідь на нього, висловлюючи при цьому, наприклад, власну думку з тієї чи іншої проблеми. Форуми є насамперед джерелом практичних знань, на відміну від звичайних веб-занять, адже форуми створюються на «історії» живого спілкування з найбільш актуальних питань, що, як правило, мають практичний характер.

Аудіо-, відеоконференції (аудіокасти, вебкасти, вебінари) – форма навчання за допомогою найсучасніших технологій передавання звуку та зображення. Дозволяють проводити практичні «зустрічі» викладачів та слухачів на великій відстані, також дають змогу зібрати значну аудиторію, але вимагають присутності слухача біля технічних засобів відтворення такого спілкування в певний, заздалегідь заданий час. Можуть організовуватися як в односторонньому порядку, так і з використанням зворотного зв'язку, тобто бути інтерактивними.

Застосування сучасних ефективних комунікативних технологій, які дозволяють забезпечувати постійну взаємодію між учасниками навчання, значною мірою відрізняє дистанційне навчання від заочного.

В основі курсу дистанційного навчання є низка важливих педагогічних положень.

У центрі процесу навчання – самостійна пізнавальна діяльність того, хто навчається. Навчання, самостійне оволодіння знаннями стало сьогодні потребою людини. Отже, необхідною є гнучка система освіти, яка дозволяє отримувати знання там і тоді, де і коли це зручно кожному індивіду. В той же час важливо не тільки отримати певну суму знань, але й навчитися

самостійно здобувати нові, працювати з інформацією, оволодівати способами пізнавальної діяльності.

Самостійне оволодіння знаннями не повинно бути пасивним, навпаки, із самого початку індивід залучається до активної пізнавальної діяльності, яка передбачає практичне застосування цих знань.

Організація самостійної діяльності передбачає використання найновіших педагогічних технологій, що стимулюють розкриття внутрішніх резервів кожного індивіда, який навчається (проблемні методи, модульне навчання тощо).

Дистанційне навчання, індивідуалізоване у своїй основі, не виключає разом із тим можливості широкої комунікації тих, хто навчається. Це комплекс навчальних послуг, що надаються широким верствам населення в країні та за кордоном за допомогою спеціалізованого інформаційного середовища, яке базується на засобах обміну навчальною інформацією на відстані.

Дистанційне навчання є однією з форм безперервної освіти, покликаної реалізувати право людини на освіту та отримання інформації. Це нова форма організації навчального процесу, яка базується на принципі самостійного навчання студента. Середовище навчання характеризується тим, що учні часто віддалені від викладача в просторі, в той же час вони мають можливість у будь-який момент спілкуватися з допомогою телекомунікації [5].

Навчаючись навіть на денній формі, особа, яка має відповідні технічні засоби, може продовжувати здійснювати своє навчання, контролювати свою успішність, проводити зріз власних знань у періоди, коли вона фактично не здатна безпосередньо навчатися стаціонарно (хвороба, канікули, академічна відпустка). Тому дистанційне навчання розуміється нами як можливість здобувати освіту шляхом відвідування лекційних, семінарських, практичних та лабораторних занять, здійснення самопідготовки, стартового, поточного, рубіжного та кінцевого контролю (тестування, тренінги, віртуальні

тренажери, складання рейтингів знань, підсумковий аналіз, заліки, іспити), користуватися віртуальними класами, лабораторіями, бібліотеками, навчально-інформаційними аудіо- та відеоматеріалами, базами даних із віддаленим доступом тощо, опосередковано, через використання електронних та телекомунікаційних технологій, у зручний для особи, яка навчається, час, у зручному місці та темпі навчання [6].

Отже, основу навчального процесу при дистанційному навчанні становить цілеспрямована та контрольована інтенсивна самостійна робота учня, який може вчитися в зручному для себе місці, за індивідуальним розкладом, маючи при собі комплект спеціальних засобів навчання та узгоджену можливість контакту з викладачем по телефону, електронній та звичайній пошті, а також віч-на-віч.

Дистанційне навчання – це цілеспрямований інтерактивний, асинхронний процес взаємодії суб'єктів та об'єктів навчання між собою та із засобами навчання, при цьому процес навчання індивідуальний до їх просторового місцезнаходження.

Безперечно, оволодіти професією хірурга чи пілота в процесі дистанційного навчання є досить проблематичним, а для професії юриста це, на нашу думку, цілком реально [5].

Підготовка молодих юридичних кадрів неможлива без використання якісної, інтелектуальної навчально-наукової інформації, яка є надійною ресурсною базою для інформатизації навчального процесу, створення сучасних науково-освітніх комп'ютерних мереж і вдосконалення системи підготовки фахівців у цілому.

Слід зазначити, що проблема запровадження в процес підготовки юридичних кадрів сучасних видів інформаційних систем, особливо автоматизованих, є наразі надзвичайно актуальною справою. Тому для підготовки висококваліфікованих фахівців у галузі права обов'язково необхідно проводити вдосконалення систем інформаційного забезпечення

навчального процесу, з урахуванням сучасних досягнень науки і техніки, розвитку наукових підходів, конкретних методів і методик [2].

У Національному університеті «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого» підвищення якості підготовки фахівців розглядається як комплексна проблема, від вирішення якої залежить зміст навчання на основі впровадження в навчальний процес інноваційних технологій.

Університет докладно зусиль для комп'ютеризації та розвитку телекомунікацій у навчальному процесі та науковій діяльності. Зараз немає практично жодного факультету чи навіть кафедри, де б не використовувалися сучасні інформаційні технології.

Забезпеченням високої якості освіти шляхом розробки та впровадження інноваційних інформаційних технологій у навчальний процес займається Центр інформаційних технологій (ЦІТ) Університету.

Основа інформаційної інфраструктури академії становить мультисервісна оптоволоконна інформаційна магістраль, яка була створена Центром інформаційних технологій.

Згаданий Центр забезпечує підтримку сучасних бібліотечних технологій і можливість надання бібліотечних послуг усім користувачам локальної мережі Університету, організовує підтримку зв'язку локальної мережі Університету зі всесвітньою мережею Інтернет, забезпечує захист інформації в локальній мережі із застосуванням сучасних засобів, висвітлює досягнення Університету у всесвітньому інформаційному просторі, захищає мережу від стороннього втручання та підтримує її технічний стан на належному рівні.

Мережа оптичного кабелю (10700 метрів), що з'єднала всі корпуси Університету, стала магістральною основою єдиної мультисервісної локальної комп'ютерної мережі Університету. Оптичний кабель прокладено від Центру інформаційних технологій до всіх навчальних корпусів та студентських гуртожитків.

ЦІТ у співдружності з Науково-дослідним інститутом інформатики і права Національної академії правових наук України надає можливість використовувати базу нормативних документів Верховної Ради, яка оновлюється двічі на день. Забезпечено доступ із 999 робочих місць до локальної мережі. Відтепер навіть студенти в гуртожитках мають можливість цілодобового доступу до найактуальніших нормативно-правових актів.

ЦІТ виконує роботу з переведення раритетних видань із відділу рідкісної книги нашої бібліотеки в електронний вигляд. На поточний момент Бібліотека електронних копій раритетних видань налічує більше 4650 книг, загальним обсягом близько 1 800 000 сторінок.

Використання сучасних інформаційних технологій у навчанні забезпечує прототип електронної бібліотеки навчальних матеріалів, розміщений на сервері ЦІТу. У них розміщені електронні навчальні матеріали. Їх використання значно спрощує студентам можливість знайти і скористатися необхідними для навчання джерелами та підвищує рівень підготовки спеціалістів.

На заміну вищевказаним електронним папкам ЦІТ розробив та почав створювати Навчальні електронно-інформаційні комплекси (НЕІК) з усіх дисциплін, що вивчаються в Університеті.

Саме за допомогою НЕІК в Університеті впроваджуються елементи дистанційного навчання.

НЕІК – це система електронних дистанційних курсів, які утворюють єдиний електронний веб-портал, створений на базі сучасної системи управління дистанційним навчанням – MOODLE, на якому містяться програми навчальних дисциплін, підручники, методичні вказівки, нормативно-правові акти, судова практика, інтерактивні тести, питання до заміток та екзаменів, теми курсових робіт і багато інших матеріалів в електронному форматі, систематизованих за окремими навчальними дисциплінами. Також додатково до текстових та графічних матеріалів до складу НЕІК входять відеолекції видатних професорів-правників та

провідних фахівців у галузі права. Так, уперше банк відеолекцій було використано в НЕІК із трудового права України за авторством доктора юридичних наук, професора С. М. Прилипка та доктора юридичних наук, професора О. М. Ярошенка.

Інтерфейс НЕІК дозволяє з легкістю знаходити потрібний матеріал та використовувати його; а сучасні технології, задіяні при створенні НЕІК, дозволяють користуватися ними з будь-якого пристрою, який має доступ до мережі Інтернет.

На сьогодні ЦІТ завершив розробку 5 НЕІК, на які отримав Свідоцтва про реєстрацію авторського права на твір. У процесі створення знаходяться ще 15 комплексів, а в планах – створення порталу, який міститиме більше 50 таких он-лайн курсів!

Для забезпечення електронного зв'язку між кафедрами, інститутами, деканатами, ЦІТом, іншими підрозділами академії та окремими користувачами в мережі розгорнуто послугу миттєвого обміну повідомленнями. Це сервіс, який базується на протоколі Jabber, може замінити внутрішній телефонний зв'язок і є сучасним інструментом спілкування.

Також для обміну інформацією із зовнішніми користувачами мережі підтримується робота електронної пошти.

У ЦІТ встановлено обладнання й налагоджено програмне забезпечення для організації телефонного та відеозв'язку через Інтернет. Зараз у режимі дослідної експлуатації можна скористатися послугами VoIP-телефонії безпосередньо в ЦІТ та на комп'ютерах, де встановлена програма Skype.

Уперше наша мережа експериментально випробувала можливості цифрового телебачення (IPTV). Цифровий сигнал, який дає набагато чіткіше зображення від звичайного аналогового сигналу, через мережу супутників передається в локальну мережу, де може відобразитися на моніторах комп'ютерів. Завдяки застосуванню спеціалізованого обладнання такий сигнал може бути прийнятим звичайним телевізійним приймачем. Ця

технологія використовує ту ж локальну мережу, якою передаються всі інші дані. За такою технологією в перспективі нам буде доступно більше 1000 цифрових телевізійних каналів. Ця ж технологія використовується і для трансляції телепередач навчального характеру з Телевізійного центру Університету, що має сучасне цифрове студійне обладнання.

Уся техніка є доступною для студентів та викладачів академії. Студентам подобається працювати з використанням сучасної техніки в різних інформаційних правових системах, отримувати практичні навички при роботі з аудіо-відео інформацією, готувати презентації – все це буде потрібно їм у майбутній юридичній діяльності.

Безумовно, Університету необхідно і надалі продовжувати роботу над створенням навчальних електронно-інформаційних комплексів та електронної бібліотеки раритетних видань, реалізувати заходи щодо широкого доступу комп'ютерного комплексу Університету до інформаційно-аналітичних систем правової інформації як в Україні, так і за кордоном, адже тільки завдяки цьому можна буде досягти поставленої мети – забезпечити підготовку високоякісних фахівців у галузі права, яких так потребує сучасна правова європейська держава.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Білоус В. В. Про запровадження інформаційних і комунікаційних технологій у навчальний процес з криміналістики [Текст] / В. В. Білоус // Проблеми законності : акад. зб. наук. пр. – Х. : Нац. ун-т "Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого", 2012. – Вип. 118. – С. 166–175.
2. Комар Ю. М. Активізація інноваційних механізмів державного управління підготовкою студентів управлінських спеціальностей на основі інформаційних засобів впливу [Текст] / Ю. М. Комар // Універ. наук. записки. – Хмельницький університет управління та права. – 2009. – № 4 – С. 322–326.
3. Доповідь ректора НЮАУ імені Ярослава Мудрого В. Я. Тація на загальних зборах професорсько-викладацького складу 31.08.2010 р. – Х. : Нац. юрид. акад. України, 2010. – 108 с.

4. Жилинкова І. В. Використання нових інформаційних технологій в юридичній освіті [Текст] / І. В. Жилинкова // Проблеми вищої юридичної освіти : тези доп. та наук. повідом. наук.-метод. конф. (м. Харків, 18-19 грудня 2001 р.) / за ред. В. В. Комарова. – Х. : Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого, 2002. – С. 85–86.

5. Бисага Ю. М. Роль і місце дистанційного навчання серед інноваційних моделей організації навчального процесу [Текст] / Ю. М. Бисага, О. Пічкарь // Проблеми вищої юридичної освіти: тези доп. та наук. повідом. наук.-метод. конф. (м. Харків, 18-19 грудня 2001 р.) / за ред. В. В. Комарова. – Х. : Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого, 2002. – С. 83–85.

6. Стефанчук Р. О. Юридична дистанційна освіта в Україні: поняття, сучасний стан і перспективи розвитку, переваги та недоліки [Текст] / Р. О. Стефанчук // Проблеми вищої юридичної освіти : тези доп. та наук. повідом. наук.-метод. конф. (м. Харків, 18-19 грудня 2001 р.) / за ред. В. В. Комарова. – Х. : Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого, 2002. – С. 81–82.

СОВРЕМЕННЫЕ ИННОВАЦИОННЫЕ ПОДХОДЫ В УЧЕБНОМ ПРОЦЕССЕ

Прилипко С. Н., Иванов С. Н.

Статья посвящена проблеме инновационного подхода в учебном процессе в современном обществе. В статье определены основные понятия касательно личностно-ориентированного и дистанционного обучения. Освещены главные и важнейшие условия дальнейшего развития инноваций в учебном процессе.

Ключевые слова: личностно-ориентированное обучение, дистанционное образование, дистанционное обучение.

MODERN INNOVATIVE APPROACHES IN THE EDUCATIONAL PROCESS

Prylypko S. M., Ivanov S. M.

This article is devoted to an innovative approach in education in modern society. The article determines the basic concepts regarding individually-centered and distance education. Have been highlighted the main and most important conditions for the further development of innovations in the learning process. New information technologies can be successfully applied in the teaching of lawyers in the traditional educational programs, but with the use of "e-learning". Traditional tools (textbooks, and manuals, instructor lectures, etc.) may be supplemented with special educational computer programs in any legal disciplines. These programs are built by using the latest computer technology with the use of such opportunities as multimedia,

interactivity and hypertext. Based learning process in distance learning is purposeful and controlled intensive self-study learner, which can learn in a comfortable place, on an individual schedule, having a specific set of learning tools and coordinated possibility of contact with the teacher by phone, email and normal mail, as well as face-to-face.

Keywords: student-centered learning, distance education, distance learning.

УДК 340.15

ІННОВАЦІЙНИЙ РОЗВИТОК ВИЩОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ: МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ АНАЛІЗУ

Г. П. Клімова,

д-р філос. наук, завідувачка наук. лабораторії проблем становлення інноваційного суспільства НДІ правового забезпечення інноваційного розвитку НАПрН України

Представлено теоретико-методологічний аналіз інноваційної діяльності у вищій школі, проаналізовано концептуальні основи парадигми інноваційного розвитку вищої освіти, розглянуто структуру інноваційного процесу в сфері вищої освіти України.

Ключові слова: інновація, інноваційна діяльність, парадигма інноваційного розвитку вищої освіти.

З наближенням сучасного українського суспільства до постіндустріальної стадії свого розвитку вища освіта опиняється в усї більшій залежності від неминучої і безперервної модернізації як способу свого існування, що здійснюється в руслі Болонського процесу. За цих умов є важливим і актуальним соціально-філософський аналіз сутності, структури і статусу інновацій у сучасній вищій освіті українського соціуму в аспекті європейської інтеграції.

Ще відносно недавно поняття «інновація», «інноваційний процес», «інноваційна діяльність» у вітчизняній науковій літературі майже не вживалися. Сьогодні ситуація інша. Зараз ученими (В. А. Адольф, А. Л. Бірюков, М. В. Волинська, Н. Ф. Ільїн, В. Д. Нечаєв, Н. С. Ладижець, В. С. Лазарєв, Б. П. Мартиросян, Н. І. Лапін, а також Г. Бекер, Е. Брукінг, Дж. Коулман та ін.) активно й плідно розглядаються проблеми створення й вживання інновацій у вищій школі, аналізуються умови ефективного їх функціонування, розробляються методики навчання, проектування інноваційних педагогічних технологій викладачів і студентів. У той же час спостерігається стихійність процесів створення та впровадження інновацій, відсутність чіткої цільової спрямованості нововведень, неузгодженість інноваційних пошуків, що провадяться в теорії і практиці освітньої діяльності у вищій школі, невідповідність окремих нововведень один одному, слабкість розробки інноваційної стратегії розвитку вищої освіти. Крім цього, на сьогодні в соціально-філософській літературі немає чіткого розмежування понять, що покликані змістовно відображати інноваційну спрямованість перевтілень, які здійснюються у вищій школі в сучасних умовах.

Метою цієї публікації є аналіз концептуальних засад інноваційного розвитку вищої освіти України в сучасних умовах.

Термін «інновація» походить від латинського слова «innovatio, novo» (змінювати, поновлювати, винаходити) й означає введення нового [1, с. 25]. У сучасній науковій літературі інновації розглядаються в цілому як нові форми організації праці й управління, нові види технологій, які охоплюють не тільки різноманітні установи та організації, але й певні галузі соціальної життєдіяльності людей. Так, англійські вчені Е. Роджерс і Р. Агарвала-Роджерс розуміють інновацію як ідею, метод або об'єкт, що сприймаються індивідом як нові [2, с. 144]. Процес інновацій багато прояснює в природі об'єкта, який змінюється. Не випадково К. Левін колись зауважив: «якщо бажаєш глибоко розібратися в роботі будь-якого пристрою, намагайся поліпшити його» [3, с. 143].

Польські дослідники Я. Домбровський та І. Коладкевич інновації розглядають з урахуванням трьох головних параметрів: галузі, якої вони стосуються, методу впровадження та об'єкта змін, які вони викликають. При цьому сам процес створення інновацій, на їх думку, повинен урахувати реалізацію трьох фаз, що йдуть одна за одною: відкриття (виникнення нової ідеї), перше її використання, розповсюдження використання і впровадження ідей і рішень [4, с. 109–110].

Чеський учений І. Перлакі під інновацією розуміє будь-яку цілеспрямовану, позитивну й прогресивну зміну матеріальних і нематеріальних елементів (параметрів) організації, тобто будь-яку зміну, що сприяє розвитку, зростанню й підвищенню ефективності роботи даної організації [5, с. 12]. Через це інновації є не випадковими, не стихійними змінами, а наслідком свідомої, цілеспрямованої діяльності суб'єктів організації.

Н. І. Лапін визначає інновацію як зміну структури і процесу функціонування соціотехнічної системи, що свідомо вводиться і в основних рисах відтворюється та має на меті підвищення ефективності цієї системи як елемента або підсистеми [6, с. 11].

Важливо зауважити, що здебільшого інновації розуміються у двох аспектах: як явище та як процес. У першому випадку інновація являє собою будь-яку цілеспрямовану зміну технології управління, що орієнтується на заміну її елементів для прискорення, пом'якшення або поліпшення виконання поставлених завдань. У другому, технологічному аспекті інновація розглядається як процес, що включає стадії її розробки, впровадження, засвоєння і стабільного ефекту [7, с. 4].

У педагогічній інноватиці дослідники, коли трактують поняття «інновація», у багатьох випадках йдуть за його розумінням у загальній інноватиці. Наприклад, А. Ніколлс у монографії «Управління педагогічними інноваціями» визначає інновацію як ідею, мету або практичну діяльність, що сприймається індивідом як дещо нове. У його розумінні інновація в освіті -

це процес, що має життєвий цикл від зародження ідеї і створення нововведень до її широкого розповсюдження в галузі освіти [8, с. 24].

Специфічність інновацій у вищій освіті пов'язана з тим, що вони, по-перше, завжди містять нове вирішення актуальної проблеми в галузі вищої школи; по-друге, їх використання приводить до якісно нових результатів освітньої діяльності, по-третє, їх упровадження викликає якісні зміни інших компонентів єдиної системи вищої освіти.

Педагогічні інновації різняться тими якостями, які закладаються в них ще при їх розробці. До цих якостей треба віднести такі:

- предмет змін, тобто той елемент системи вищої освіти, який може бути трансформований;
- глибину перетворень (ступінь радикальності змін, що передбачає застосування нововведень);
- масштаб перетворень у галузі вищої освіти;
- ресурсоємність нововведень;
- рівень розробленості [9, с. 27–31].

Парадигма інноваційного розвитку вищої освіти як опис підходу, при якому професійна підготовка спеціалістів здійснюється під час виробництва нових знань і трансформації їх у товар, що потребує суспільство, з'явилася в результаті загальної кризи, що охопила світову систему освіти наприкінці ХХ ст. В Україні ця криза збіглася за часом із системною кризою суспільства, його соціальних інститутів, унаслідок чого модернізація вищої освіти поєднана з чималими труднощами.

Парадигма інноваційного розвитку вищої освіти передбачає такий спосіб організації діяльності вищого навчального закладу, який забезпечує досягнення цілей та завдань його інноваційного розвитку. Ключовим елементом цієї парадигми залишаються знання, як і для парадигми традиційної, головною ж відмінністю є те, що якщо попередній підхід з'ясував спосіб передавання знань, то новий підхід робить акцент на способі

виробництва знань. Інноваційний вищий навчальний заклад потребує нових підходів як в управлінні, так і в організації навчально-виховного процесу.

У нашій державі основними принципами, що зумовлюють інноваційну спрямованість модернізації вищої освіти, яка провадиться в руслі Болонського процесу, є:

- 1) перехід на дворівневу систему підготовки кадрів;
- 2) перегляд змісту основних освітніх програм відповідно до вимог МОНМіС України та їх подання за модульним принципом;
- 3) реалізація компетентного підходу в змісті і процесі освіти;
- 4) уведення бально-рейтингової системи оцінки й контролю якості освіти замість п'ятибальної.

Послідовна модернізація системи вищої освіти за цими напрямками передбачає перенесення акценту з процесу навчання на його результати, зміну ролі викладача, особистісний підхід до студента із забезпеченням його продуктивної пізнавальної діяльності. Ці заходи потребують сутнісних перетворень у всіх ланках педагогічної системи: в цінностях, цілях, змісті, процесі й результатах навчання і виховання, в характері діяльності викладачів і студентів, формах і методах навчання, виховання і контролю, в освітньому середовищі, відношеннях із зовнішнім середовищем, якості й рівні фінансової, матеріально-технічної, організаційної, правової та кадрової підтримки освітнього процесу.

По суті, мова йде про практичну реалізацію нової освітньої парадигми, про перехід до нового типу навчання і виховання, про забезпечення кожним ВНЗ України такої якості освіти випускників, яка б відповідала викликам часу. Фактично йдеться про глибоку реформу освіти.

У цьому зв'язку і вся система української вищої освіти, і кожний конкретний ВНЗ України окремо знаходяться в складній проблемній ситуації, тому що сьогодні не існує ані зрозумілої для всіх теоретичної основи прийняття проектних рішень, ані готовності працівників ВНЗ до такої кардинальної модернізації, ані адекватних ресурсів – фінансових, кадрових,

організаційних. Кожен ВНЗ визначається в цій ситуації самостійно, витрачаючи великі зусилля на розробку науково-методичної документації.

Вочевидь, що успішне вирішення різноманітних проблем і завдань модернізації за певними напрямками передбачає перехід ВНЗ України зі стану традиційного, сталого функціонування з елементами відставання від викликів часу в *режим інноваційного розвитку*, що забезпечує підготовку конкурентоспроможних спеціалістів.

Перехід ВНЗ України в режим інноваційного розвитку як стратегічної мети передбачає реалізацію певних проміжних цілей:

1) формування єдиного культурно-освітнього й наукового простору ВНЗ;

2) створення ефективної компетентісно-контекстної педагогічної моделі підготовки бакалавра і магістра;

3) залучення всього колективу ВНЗ до інноваційного процесу;

4) системної модернізації освітньої діяльності;

5) установами освіти і науки, працевластувачами, суспільними організаціями;

6) здійснення програм координації з українськими ВНЗ – партнерами з інноваційного розвитку;

7) розширення програм міжнародної співпраці.

Для досягнення даних цілей необхідно розв'язання таких завдань:

1) створення, реалізація програми і здійснення стратегічної мети;

2) розробка наукових основ модернізації освітньої і наукової діяльності ВНЗ;

3) створення і реалізація компетентісної моделі багатогорівневої професійної підготовки студентів у ВНЗ;

4) перехід на кредитно-модульну організацію освітнього процесу;

5) розробка механізму контролю якості професійної підготовки на основі бально-рейтингової системи.

Теоретико-методологічну основу інноваційного розвитку вищої освіти в Україні складають:

– культуроцентристська парадигма;

– компетентісний підхід;

– психолого-педагогічна теорія контекстного навчання.

Відповідно до культуроцентристської парадигми вища освіта розуміється як механізм наслідування і подальшого розвитку інтелектуальної, соціальної, професійної та духовної культури країни і світу, спосіб одухотворення життєвих цілей молодого покоління, гуманізації та гармонізації буття особистості й суспільства [10, с. 25–30]. Метою виховання є прийняття людиною відповідального морального вибору й мотивованого вчинку – основи особистісної зрілості, тобто опрацьованого культурою ідеалу вдосконалення, і включення його в особисте життя. Результат виховання – духовність як абсолютна цінність і залог внутрішньої цілісності й здоров'я людини, умова її виживання і розвитку.

Можливості вищої освіти в галузі збереження і розвитку вітчизняної культури дозволяють розглядати її як важливий фактор духовної безпеки українського суспільства і компенсацію тих негативних наслідків, які тягне за собою ідеологія масового, споживацького суспільства, культ гедонізму, наживи, індивідуалізму. Удосконалення стає метою виховання, спрямованість до нього – основою духовно мотивованих і відповідальних вчинків людини.

Ідея *компетентісного підходу* у вищій освіті міститься в тому, що якість підготовки бакалавра, магістра повинна стати інтегральним результатом взаємопов'язаного засвоєння академічних знань і практичних умінь і навичок, результатом оволодіння фундаментальним змістом наук як орієнтовною основою і засобом здійснення практичної дії та вчинку в умовах майбутньої професійної діяльності [11, с. 105–107].

Реалізація компетентісного підходу за умови спирання на розвинену психолого-педагогічну теорію несе в собі можливості змістовної інтеграції

науки, освіти і виробництва, єдності навчання і виховання, становлення та розвитку предметно-технологічного контексту професійної діяльності й соціально-моральних якостей особистості майбутнього бакалавра, магістра.

Сутність *теорії контекстного навчання* як концептуальної основи реалізації компетентнісного підходу у вищій освіті знаходиться в створенні психолого-педагогічних, дидактичних і методичних умов для оволодіння студентом професійною діяльністю через моделювання мовою наук і з допомогою всієї системи форм, методів і засобів навчання – традиційних і нових – її предметного і соціального змісту. У контекстному навчанні забезпечується динамічний рух діяльності студента від безпосередньо навчальної через квазіпрофесійну і навчально-професійну до реальної професійної діяльності [12, с. 9–10].

Метою контекстного навчання є формування цілісної професійної діяльності майбутнього спеціаліста, оволодіння компетенціями як здібностями для здійснення її функцій, розв'язання завдань і проблем. *Зміст контекстного навчання* обирається з двох джерел: дидактично перевтіленого змісту наук і створення засвоєної професійної діяльності, що подається у вигляді системи загальнокультурних і професійних компетенцій.

Інноваційний розвиток вищої освіти – це процес модернізації освіти за рахунок створення, розповсюдження і засвоєння інновацій. Це циклічний процес, який проходить такі стадії:

- виявлення потреб у зміні (виявлення проблеми);
- розробки ідеї вирішення проблеми;
- розробки способу вирішення проблеми (нововведення);
- апробації і експертизи нововведення;
- засвоєння нововведення;
- інституалізації нововведення.

Відповідно до цього можна таким чином схематично відобразити структуру інноваційного процесу в галузі вищої освіти.

Структура інноваційного процесу в галузі вищої освіти

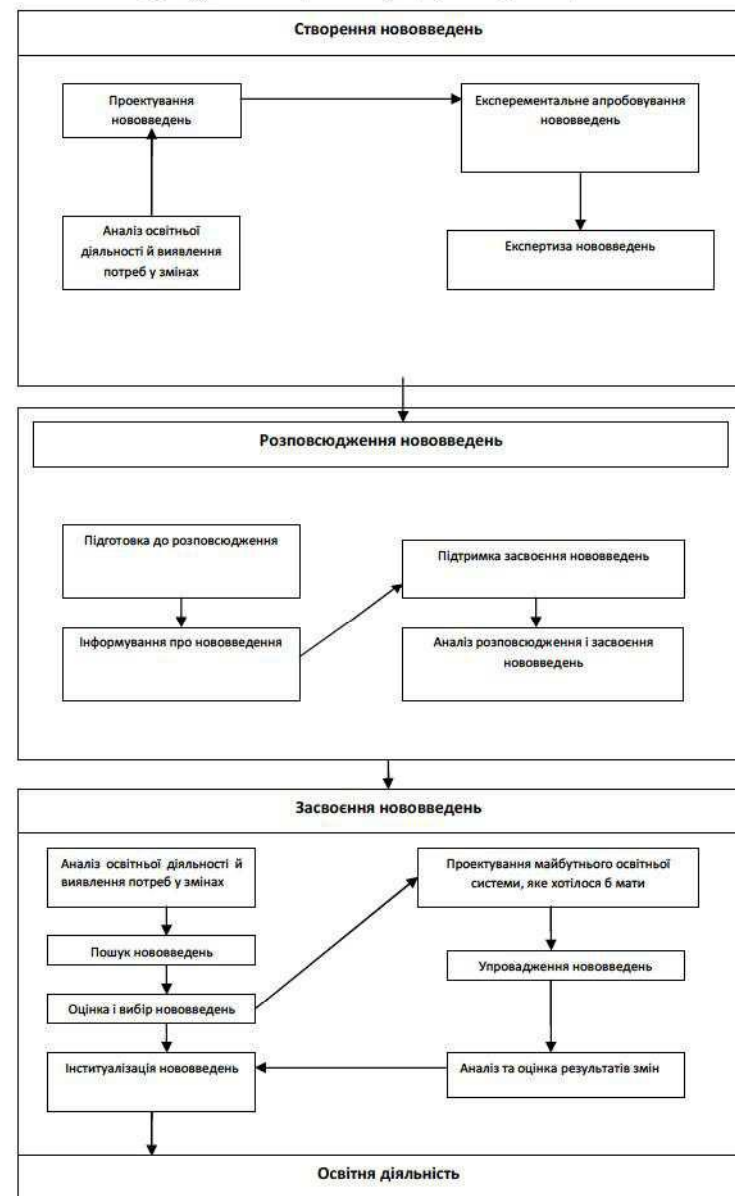

Схема 1.

Інноваційний процес починається з виявлення необхідності змін на певних ділянках освітнього процесу у вищій школі, що відбувається завдяки аналітичній роботі спеціалізованих наукових організацій, органів управління освітою, керівників ВНЗ, науково-педагогічних колективів.

Розробка способів вирішення проблеми – це проектування нововведення. Розроблене нововведення повинно пройти експериментальну апробацію, в результаті якої в нього можуть бути внесені корективи.

До того, як нововведення вийде на стадію розповсюдження, воно повинно пройти експертизу, тобто оцінку своєї відповідності конкретним вимогам.

Розповсюдження інновації потребує її тиражування і доведення інформації про неї до потенційних користувачів. Розповсюдженню сприяє наявність спеціальної інфраструктури підтримки інноваційних освітніх процесів. До неї входять різноманітні консультаційні служби, навчальні центри, експерти, центри з упровадження тощо. Для того щоб розповсюдження інновації проходило успішно, необхідно здійснювати аналіз того, як відбувається розповсюдження нововведення, виявляти фактори, які гальмують цей процес, і реалізовувати заходи для їх усунення.

Третя стадія інноваційного процесу проходить у вищих навчальних закладах. Потреба в пошуку і засвоєнні конкретних інновацій виникає тоді, коли керівництвом закладу або науково-педагогічного колективом знайдено недоліки в освітньої діяльності і проаналізовано їх причини. Після цього інновація може або розроблятися в самому ВНЗ (це буде початком першої стадії інноваційного процесу), або обиратися з уже наявних нововведень, використання яких дозволить підвищити ефективність освітньої діяльності.

Перед тим, як вирішити питання про впровадження інновації, інформація про яку потрапила ззовні, нововведення повинно пройти внутрішню експертизу. Далеко не завжди ті інновації, які придатні для одного ВНЗ, можуть бути використані в іншому. Тому експертиза, яка

здійснюється в період створення нововведення, і експертиза, що проводиться на стадії його засвоєння, мають як загальні, так і різні риси.

Більше того, може здаватися, що не всі інновації, які отримали прихильну оцінку, є сполучними. Може бути недостатньо матеріальних коштів і трудових ресурсів для їх паралельного впровадження. Тому необхідно розробляти проект бажаної інноваційної освітньої діяльності у вищому навчальному закладі й науково обґрунтувати програму його реалізації, таку, щоб зумовлювала, які саме інновації треба впроваджувати і в якій послідовності.

Наступними моментами інноваційного процесу в межах вищої школи є впровадження (освоєння) інновації і його використання, оцінка результатів та інституалізація, тобто перехід від експериментального режиму до режиму постійного застосування [13, с. 17–18].

Аналізуючи інноваційні теорії, вчені говорять про інновації як поліструктурні утворення, системи, які підкоряються певним законам. У цьому зв'язку І. А. Романов виокремлює принципові моменти, що відображають специфіку інноваційного освітнього процесу:

1) закон циклічного повторення і повернення нововведень. З новим ступенем актуальності, в нових комбінаціях структурних складових і підходів утілюються відомі гуманістичні ідеї про нову педагогіку П. П. Блонського, В. П. Вахтерова, П. Ф. Каптерева, М. М. Рубінштейна, В. А. Сухомлинського;

2) формування нового педагогічного знання і розвиток теоретичної інноваційної діяльності, що відповідає тенденціям взаємозумовлених процесів соціалізації навчальних закладів і педагогізації суспільства, відкритості системи освіти змінам, що відбуваються в суспільстві, й посиленню впливу педагогічних перевтілень на соціальні процеси в суспільстві;

3) сукупний розвиток конкретних педагогічних теорій і методологічного знання про них, що покликані забезпечити цілісне уявлення

про закономірності й суттєві зв'язки дійсності, з'ясувати принципи правильного управління ними [14, с. 185–186].

В. А. Сластенін і Л. С. Подимова додають до цього:

1) закон незворотної дестабілізації педагогічного середовища, відповідно до якого будь-яке нововведення вносить незворотні деструктивні зміни в педагогічне середовище;

2) закон фінальної реалізації інноваційного процесу, тобто прямування кожного інноваційного процесу до повної реалізації;

3) закон стереотипізації освітніх інновацій, тобто перетворення нововведення в стереотип мислення і практичної дії [9, с. 8–17].

Через це вчені схиляються до думки, що інновація в галузі освіти в цілому і вищої освіти в тому числі – це система, розвиток якої проходить усі стадії життєвого циклу: зародження, активний розвиток, рутинізація, перетворення.

Підтвердженням цієї точки зору є виділена М. М. Поташніком ієрархія структур інноваційного процесу в галузі вищої освіти:

– діяльнісна структура, що вміщує в себе таку послідовність компонентів: мотиви, мета, завдання, зміст, форми, методи, результати інноваційної діяльності ВНЗ;

– суб'єктна структура, що вміщує узгоджену діяльність усіх суб'єктів розвитку інновації (учених, адміністрації ВНЗ, колективу педагогів і студентів, працівників органів освіти тощо);

– рівнева структура – інноваційна освітня діяльність суб'єктів на міжнародному, регіональному, районному, міському рівнях та на рівні вищих навчальних закладів;

– змістова структура – зародження, розробка і засвоєння нововведень в освітньому процесі;

– структура життєвого циклу педагогічної інновації, що передбачає наявність етапів виникнення, зростання, зрілості, освоєння, розповсюдження, насичення, рутинізації, кризи, модернізації;

– управлінська структура, що охоплює чотири види управлінських дій: планування, організацію, керівництво, контроль.

– організаційна структура, що містить діагностичний, прогностичний, організаційний, практичний, узагальнювальний, упроваджувальний компоненти [9, с. 17–18].

Названі структури взаємопов'язані, що дозволяє говорити про інноваційний процес у галузі вищої освіти як про цілісну систему.

Таким чином, методологічний аналіз інноваційної діяльності дозволяє розкрити специфічність інновацій у вищій освіті, обґрунтувати парадигму його інноваційного розвитку, в якій акцент робиться не на способі передання, а на способі виробництва знань. Концептуальну основу цієї парадигми складають культуроцентристський і компетентнісний підходи, а також теорія контекстного навчання.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Абдулханова К. А. Психология и педагогика [Текст] / К. А. Абдулханова, М. В. Васина, Л. Г. Лаптева, В. А. Сластенина. – М. : Совершенство, 1998. – 153 с.
2. Роджерс Э. Коммуникации в организациях : пер. с англ. [Текст] / Э. Роджерс, Р. Агарвала-Роджерс. – М. : Экономика, 2000. – 176 с.
3. Левин К. Современные информационные технологии [Текст] / К. Левин. – М. : Школа-Пресс, 2008. – 205 с.
4. Домбровський Я. Інноваційна практика польських підприємств [Текст] / Я. Домбровський, І. Каладжевич. – К. : Центр інновацій та розвитку, 2005. – 131 с.
5. Перлаки И. Нововведения в организациях : пер. со словац. [Текст] / И. Перлаки. – М. : Экономика, 1991. – 144 с.
6. Лапин Н. И. К разработке теоретических основ нововведений [Текст] / Н. И. Лапин // Проблемы инноватики и экспериментатики : матер. семинара. – Таллин, 1989. – С. 6–15.
7. Гребнев Е. Т. Управленческие нововведения [Текст] / Е. Т. Гребнев. – М. : Экономика, 2005. – 160 с.

8. Nicholls A. *Managing Educational Innovations* [Текст] / A. Nicholls – London, 1983. – 276 p.

9. Слостенин В. А. Педагогика: инновационная деятельность [Текст] / В. А. Слостенин, Л. С. Подымова. – М.: Наука. – 1997. – 317 с.

10. Запесоцкий А. С. Гуманитарная культура и гуманитарное образование [Текст] / А. С. Запесоцкий – СПб.: ВЛАДОС. – 1996. – 220 с.

11. Дурнева Е. Е. Построение компетентностной модели выпускника МГТУ им. М. А. Шолохова: учеб. пособие [Текст] / Е. Е. Дурнева, В. Д. Нечаев. – М.: РИЦ МГТУ им. М. А. Шолохова, 2010. – 315 с.

12. Нечаев В. Д. Через контекст – к модулям: опыт МГТУ им. М. А. Шолохова [Текст] / В. Д. Нечаев, А. А. Вербицкий // Высшее образование в России. – 2010. – № 6. – С. 3–11.

13. Лазарев В. С. Педагогическая инноватика: объект, предмет и основные понятия [Текст] / В. С. Лазарев, Б. П. Мартиросян // Педагогика. – 2004. – № 4. – С. 11–21.

14. Романов И. А. Диалектика инноваций в отечественной педагогике XX в. [Текст] / И. А. Романов. – М.: Наука, 1995. – 225 с.

ИННОВАЦИОННОЕ РАЗВИТИЕ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ УКРАИНЫ: МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЙ АСПЕКТ АНАЛИЗА

Климова Г. П.

Представлен теоретико-методологический анализ инновационной деятельности в высшей школе, проанализированы концептуальные основы парадигмы инновационного развития высшего образования, рассмотрена структура инновационного процесса в сфере высшего образования Украины.

Ключевые слова: инновация, инновационная деятельность, парадигма инновационного развития высшего образования.

INNOVATIVE DEVELOPMENT OF HIGHER EDUCATION IN UKRAINE: THE METHODOLOGICAL ASPECT OF THE ANALYSIS

Klimova G. P.

Presented theoretical and methodological analysis of innovation in higher education, analyzed the conceptual basis paradigm of innovation in higher education, consider the structure of the innovation process in the field of higher education in Ukraine. Methodological analysis of innovation allows discovering the specificity of innovation in higher education, to justify its innovative development paradigm where the focus is not on the method of transmission, but on

the method of production of knowledge. The conceptual basis of this paradigm is cultural and competence-based approach and the theory of contextual learning. Moments of the innovation process within higher education is the implementation (development) innovation and its use, evaluation and institutionalization, the transition from experimental to the regime of mode always use. Formation of a new pedagogical knowledge and the development of theoretical innovation meet trends interdependent processes of socialization and education pedagogical society, openness of the education system to change. Necessary to draft the desired innovative educational activities in higher education and research program to justify its implementation, such that predetermined, what innovation should be implemented and in what sequence.

Keywords: innovation, innovation, innovation paradigm of higher education.

СУЧАСНІ ПРАВОВІ ДОСЛІДЖЕННЯ

УДК 346.244

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ФОРМИ ДЕРЖАВНОГО ПІДПРИЄМСТВА ТА ДЕРЖАВНОГО АКЦІОНЕРНОГО ТОВАРИСТВА: ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ

О. Р. Кібенко,

докт. юрид. наук, професор

кафедри цивільно-правових дисциплін

Харківського національного

університету ім. В. Н. Каразіна

Стаття присвячена з'ясуванню відмінностей між такими формами, як державне комерційне підприємство та акціонерне товариство із 100 % державною часткою в статутному капіталі. Дається також висновок щодо того, чи виправдане збереження в чинному законодавстві такої форми, як державне унітарне комерційне підприємство.

Ключові слова: державне комерційне підприємство, акціонерне товариство, державне унітарне комерційне підприємство.

Відповідно до ч. 2 ст. 22 Господарського кодексу України далі – ГКУ) суб'єктами господарювання державного сектору економіки є суб'єкти, що діють на основі лише державної власності, а також суб'єкти, державна частка в статутному фонді яких перевищує п'ятдесят відсотків чи становить величину, яка забезпечує державі право вирішального впливу на господарську діяльність цих суб'єктів.

Суб'єкти державного сектору економіки можуть створюватися або існувати в досить обмеженій кількості організаційно-правових форм, до яких можна віднести такі [1, 2, 3, 4, 5]:

1) державне унітарне комерційне підприємство (діє відповідно до ГКУ);

2) державне унітарне казенне підприємство (діє відповідно до ГКУ);

3) акціонерне товариство (основними законодавчими актами, що регулюють правовий статус форми, є Закон «Про акціонерні товариства»; акціонерне товариство, у свою чергу, може існувати в таких формах як державна керуюча холдингова компанія і державна холдингова компанія (Закон «Про холдингові компанії в Україні»); національна або державна акціонерна компанія;

4) дочірнє підприємство, засноване на державній або комунальній власності;

5) державне об'єднання (концерн, інші види);

6) інші, крім акціонерного, форми господарських товариств, переважно ТОВ (створювалися у процесі приватизації малих державних підприємств або шляхом заснування спільно з іншими суб'єктами, сьогодні майже не існують) (Закон «Про господарські товариства»).

Із запровадженням можливості створення акціонерних товариств з одним учасником виникає питання про доцільність збереження такої форми, як унітарне державне підприємство. Так, у колективному дослідженні «Державний сектор і функції держави в період кризи» державне підприємство називається «реліктом соціалістичного минулого», автори зазначають, що «існуюча структура суб'єктів господарювання утруднює управління і перетворилася в один із факторів, що знижує ефективність функціонування державного сектору. У зв'язку із цим в Україні давно точаться дискусії навколо проблеми проведення його глибокого реформування» [1; с. 27].

Метою цієї статі є з'ясування, які на сьогодні існують відмінності між такими формами, як державне комерційне підприємство (далі ДП) та акціонерне товариство із 100% державною часткою в статутному капіталі

(далі – державне АТ) та чи виправдане збереження в чинному законодавстві такої форми, як державне унітарне комерційне підприємство.

1. Процедура створення.

Державне унітарне підприємство утворюється компетентним органом державної влади в розпорядчому порядку на базі відокремленої частини державної власності, як правило, без поділу її на частки, і входить до сфери його управління (ч.1 ст. 73 ГКУ).

Процедура створення державного АТ є набагато складнішою, тим паче що більшість державних АТ виникають у процесі приватизації чи корпоратизації, тобто шляхом перетворення існуючого державного підприємства на АТ.

У разі створення нового державного АТ засновником виступає держава в особі органу, уповноваженого управляти державним майном (ч. 1. ст. 9 Закону «Про акціонерне товариство»). Відповідно до ст. 17 Закону «Про приватизацію державного майна» при перетворенні державного підприємства в акціонерне товариство в процесі приватизації його засновником є державний орган приватизації, який діє в межах повноважень, передбачених законодавством.

Процедура створення АТ, як нового, так і в процесі приватизації / корпоратизації є значно складнішою порівняно з процедурою створення ДП, оскільки виникають питання, пов'язані з випуском та державної реєстрацією випуску акцій, присвоєння акціям міжнародного ідентифікаційного номера, встановлення відносин зі зберігачем та депозитарієм з питань обліку прав власності на цінні папери АТ тощо (ч. 5 ст. 9 Закону про АТ).

2. Майновий режим. Відповідальність за зобов'язаннями.

Частина 3 ст. 73, ч. 1, 2 ст. 74 ГКУ передбачає, що майно ДП перебуває в державній власності й закріплюється за таким підприємством на **праві господарського відання**. Відповідно до ч.1 ст. 74 ГКУ ДП несе

відповідальність за наслідки своєї діяльності всім належним йому на праві господарського відання майном.

Майно АТ належить йому на праві власності. Втім, для державних АТ бувають певні винятки, стосуються вони, як правило, таких суб'єктів, як національні та державні акціонерні компанії (НАК і ДАК). І. А. Селіванова, докладно аналізуючи питання майнового режиму цих суб'єктів, зазначає, що процедура їх створення значно відрізняється від процедури приватизації чи корпоратизації, фактично ці АТ створювалися в особливому порядку. Майно таких товариств формувалося шляхом передання до їх статутного фонду майна державних підприємств (організацій) та акцій корпоратизованих підприємств цілої галузі (підгалузі) економіки. Причому майно передається до статутних фондів НАК / ДАК, і визнається їх власністю, а акції корпоратизованих підприємств, хоча й передаються до статутного фонду, не стають власністю НАК / ДАК, хоча є й випадки, коли вони визнаються власністю. В той же час непоодинокі випадки, коли державне майно передається не до статутного фонду ДАК (НАК), а на його баланс, без визначення права товариства, яке воно має відносно такого майна. В цьому разі, як уважає І. А. Селіванова, можна стверджувати, що таке майно не перейшло у власність НАК (ДАК) і залишається державною власністю, яким ДАК володіє на праві господарського відання [6; с. 216–217].

Статутний капітал ДП утворюється уповноваженим органом, до сфери управління якого воно належить. Розмір статутного капіталу державного комерційного підприємства встановлюється зазначеним уповноваженим органом. Статутний капітал державного ДП підлягає сплаті до закінчення першого року з дня державної реєстрації такого підприємства. Закон не визначає мінімального розміру для статутного капіталу державного підприємства.

Відповідно до ч. 1 ст. 14 Закону про АТ мінімальний розмір статутного капіталу акціонерного товариства становить 1250 мінімальних заробітних плат, виходячи із ставки мінімальної заробітної плати, що діє на момент

створення (реєстрації) акціонерного товариства. Відповідно до ч. 3 ст. 11 Закону про АТ статутний капітал товариства має бути повністю сплачений ще до дати його реєстрації – точніше до дати проведення загальних зборів засновників, на яких буде прийматися рішення про створення товариства та затверджуватися результати першого випуску акцій.

Щодо державного підприємства, на відміну від АТ, не встановлено норми, спрямованої на збереження вартості чистих активів. Раніше така норма існувала у ГКУ – ч. 4 ст. 75 ГКУ передбачала, що «у разі якщо вартість активів державного комерційного підприємства за результатами його діяльності виявиться меншою, ніж розмір статутного фонду, передбачений статутом підприємства, орган, до сфери управління якого входить дане підприємство, зобов'язаний провести в установленому законодавством порядку зменшення його статутного фонду, але не нижче встановленого мінімального розміру статутного фонду». Втім, Законом від 11.04.2011 року до ГКУ були внесені зміни й відповідна норма була видалена.

Щодо АТ існує ціла низка правил та обмежень, спрямована на захист чистих активів товариства від зменшення:

1) АТ не може виплачувати дивіденди, якщо власний капітал товариства менший, ніж сума його статутного капіталу, резервного капіталу та розміру перевищення ліквідаційної вартості привілейованих акцій над їх номінальною вартістю (п. 1 ч. 1 ст. 31 Закону про АТ);

2) АТ не може здійснювати викуп своїх акцій, якщо власний капітал товариства є меншим, ніж сума його статутного капіталу, резервного капіталу та розміру перевищення ліквідаційної вартості привілейованих акцій над їх номінальною вартістю, або стане меншим внаслідок такого викупу (втім, для державного АТ таке обмеження не має значення, адже воно не може здійснювати викуп акцій у свого акціонера-держави).

3) Якщо після закінчення другого та кожного наступного фінансового року вартість чистих активів акціонерного товариства виявиться меншою від статутного капіталу, товариство зобов'язане оголосити про зменшення свого

статутного капіталу та зареєструвати відповідні зміни до статуту у встановленому порядку. Якщо вартість чистих активів товариства стає меншою від мінімального розміру статутного капіталу, встановленого законом, товариство підлягає ліквідації (ч. 2 ст. 155 Цивільного кодексу України).

Державні комерційні підприємства утворюють за рахунок прибутку (доходу) **спеціальні (цільові) фонди**, призначені для покриття витрат, пов'язаних з їх діяльністю: амортизаційний фонд; фонд розвитку виробництва; фонд споживання (оплати праці); резервний фонд; інші фонди, передбачені статутом підприємства. Порядок використання цих фондів визначається відповідно до затвердженого фінансового плану.

Законом про АТ регулюється створення лише резервного фонду. Втім, в АТ, яке випускає тільки прості акції, може не формуватися резервний капітал. Резервний капітал обов'язково формується лише в тих товариствах, які випускають привілейовані акції (ст. 19 Закону про АТ). Але державні АТ не випускають привілейовані акції. Тому для державних АТ формування інших фондів, крім статутного, не є обов'язковим.

ДП зобов'язане складати й виконувати **річний та з поквартальною розбивкою фінансовий план на кожен наступний рік** (ч. 1 ст. 75 ГКУ). Фінансовий план підлягає затвердженню до 1 вересня року, що передує плановому щодо підприємств, що є суб'єктами природних монополій, та підприємств, плановий розрахунковий обсяг чистого прибутку яких перевищує 50 мільйонів гривень, – Кабінетом Міністрів України; інших підприємств – органами, до сфери управління яких вони належать.

Частина чистого прибутку ДП обов'язково перераховується до державного бюджету (ст. 5 та ч. 1 ст. 11 Закону «Про управління об'єктами державної власності»), Порядок відрахування до державного бюджету частини чистого прибутку (доходу) державними унітарними підприємствами та їх об'єднаннями, затверджений постановою КМУ від 23 лютого 2011 р. N 138; Порядок складання, затвердження та контролю виконання

фінансового плану державного комерційного та казенного підприємства, господарського товариства, у статутному фонді якого більше 50 відсотків акцій (часток, паїв) належить державі, що відносяться до сфери управління Агентства держмайна України).

Державне АТ також зобов'язане складати фінансовий план (ч. 5 ст. 89 ГКУ) та за підсумками календарного року має спрямувати частину чистого прибутку на виплату дивідендів згідно з порядком, затвердженим Кабінетом Міністрів України (ч. 5 ст. 11 Закону «Про управління об'єктами державної власності»).

Таким чином, із питань складання фінансового плану та виплати дивідендів правове регулювання ДП та державних АТ майже збігається.

Відповідно до ст. 19 Закону «Про управління об'єктами державної власності» відчуження майна державних підприємств та господарських товариств із корпоративними правами держави понад 25 відсотків їх статутного капіталу в процедурі банкрутства здійснюється відповідно до законодавства з питань приватизації.

Цілісний майновий комплекс ДП може бути **приватизований** у порядку, визначеному законодавством про приватизацію (це є підставою для припинення ДП), **зланий в оренду** в порядку, визначеному в Законі «Про оренду державного майна», або **переданий у концесію** в порядку, визначеному Законом "Про концесії" від 16.07.1999 р. (це є підставою для ліквідації ДП). В усіх випадках ДП підлягає припиненню. У разі передачі ЦМК в концесію відбувається ліквідація ДП, а в разі приватизації чи передачі в оренду – припинення з правонаступництвом. Майно АТ не може бути в нього вилучене, оскільки є власністю товариства, і це забезпечує стабільність існування цієї організаційно-правової форми, і, відповідно, більш високий ступінь захисту інтересів кредиторів і працівників товариства.

І ДП, і державне АТ несуть відповідальність за своїми зобов'язаннями належним їм майном, утім, Закон «Про введення мораторію на примусову реалізацію майна» встановлює мораторій на застосування примусової

реалізації майна ДП та господарських товариств, у статутних фондах яких частка держави становить не менше 25 відсотків. Під примусовою реалізацією майна підприємств розуміється відчуження об'єктів нерухомого майна та інших основних засобів виробництва, що забезпечують ведення виробничої діяльності цими підприємствами, а також акцій (часток, паїв), що належать державі в майні інших господарських товариств і передані до статутних фондів цих підприємств, якщо таке відчуження здійснюється шляхом звернення стягнення на майно боржника за рішеннями, що підлягають виконанню Державною виконавчою службою, крім рішень щодо виплати заробітної плати та інших виплат, що належать працівнику у зв'язку з трудовими відносинами, та рішень щодо зобов'язань боржника з перерахування фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування заборгованості зі сплати внесків до цих фондів, яка виникла до 1 січня 2011 року, та з перерахування органам Пенсійного фонду України заборгованості зі сплати єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування.

3. Обмеження та особливості господарської діяльності.

Аналіз чинного законодавства дозволяє визначити такі особливості в діяльності державних підприємств:

1) ДП зобов'язане приймати та виконувати доведені до нього в установленому законодавством порядку державні замовлення.

2) ДП не має права безоплатно передавати належне йому майно іншим юридичним особам чи громадянам, крім випадків, передбачених законом.

3) ДП має право відчужувати майнові об'єкти, що належать до основних фондів, лише за попередньою згодою органу, до сфери управління якого воно належить, і лише на конкурентних засадах, якщо інше не встановлено законом. Розпоряджатися в інший спосіб майном, що належить до основних фондів, ДП має право лише в межах повноважень та в спосіб, що передбачені ГКУ та іншими законами. Відчуження нерухомого майна, а також повітряних і морських суден, суден внутрішнього плавання та

рухомого складу залізничного транспорту здійснюється за умови додаткового погодження в установленому порядку з Фондом державного майна України. Фонд державного майна України виступає організатором продажу нерухомого майна в порядку, що встановлюється Кабінетом Міністрів України. Кошти, одержані від продажу майнових об'єктів, що належать до основних фондів ДП, використовуються відповідно до затвердженого фінансового плану, якщо інше не передбачено законом. Кошти, одержані від продажу нерухомого майна, за вирахуванням балансової (залишкової) вартості такого майна, якщо інше не встановлено законом, зараховуються до загального фонду Державного бюджету України (Порядок відчуження об'єктів державної власності, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 6 червня 2007 р. N 803; Порядок прийняття Агентством держмайна України рішень щодо відчуження державного майна, затверджений наказом Агентства держмайна України від 02.02.2012 N 10).

4) ДП не можуть виступати засновниками суб'єктів господарювання (Декрет КМУ "Про впорядкування діяльності суб'єктів підприємницької діяльності, створених за участю державних підприємств" від 31 грудня 1992 року N 24-92).

5) ДП може здійснювати списання з балансу не повністю амортизованих основних фондів, а також проводити прискорену амортизацію основних фондів лише за згодою органу, до сфери управління якого входить.

6) ДП самостійно здійснює заставу майна, за винятком цілісного майнового комплексу підприємства, його структурних підрозділів, будівель і споруд, застава яких здійснюється з дозволу та на умовах, погоджених з органом, уповноваженим управляти відповідним державним майном (ст. 4, 11 Закону «Про заставу»).

7) Декілька ДП можуть бути об'єднані за рішенням власника (уповноваженого ним органу) у державні господарські об'єднання.

8) Передача майна ДП в оренду здійснюється в спеціальному порядку, визначеному ГКУ та Законом "Про оренду державного та комунального майна" від 10 квітня 1992 року N 2269-ХІІ.

9) Державні (комунальні) підприємства за наявності підстав зобов'язані вжити заходів щодо стягнення в порядку регресу збитків з інших суб'єктів господарювання або стягнути збитки з винних працівників підприємства відповідно до вимог законодавства про працю (ст. 228 ГКУ).

Що стосується АТ, то обмеження щодо їх господарської діяльності можна поділити на дві групи:

а) обмеження, що діють стосовно всіх АТ (установлені Законом про АТ – до таких можна віднести спеціальні правила укладення значних правочинів та правочинів із заінтересованістю, передбачені розділом 13 Закону);

б) обмеження, що діють лише щодо державних АТ:

– частина 1 ст. 11 Закону «Про управління об'єктами державної власності» передбачає, що державне АТ, утворене в процесі перетворення державного підприємства, 100 відсотків акцій якого належать державі, не має права безоплатно передавати закріплене за ним майно іншим юридичним особам чи громадянам, крім випадків, передбачених законом. Відчужувати майно, що належить до основних фондів, державне АТ має право лише за попередньою згодою органу, який здійснює управління корпоративними правами держави, і лише на конкурентних засадах, якщо інше не встановлено законом. Розпоряджатися в інший спосіб майном, що належить до основних фондів, державне АТ має право лише в межах повноважень та способом, які передбачені законом.

– АТ, створене в процесі корпоратизації, всі акції якого перебувають у державній власності, здійснює заставу належного йому майна за погодженням з органом, який здійснює управління корпоративними правами держави в цьому товаристві, у порядку, передбаченому для державних підприємств (ст. 11 Закону «Про заставу»).

4. Органи управління.

Відповідно до ч. 6 ст. 73 ГКУ органом управління державного унітарного підприємства є керівник підприємства, який призначається органом, до сфери управління якого входить підприємство, і є підзвітним цьому органу.

Керівник працює на підставі контракту, типова форма якого затверджена КМУ (Типова форма контракту з керівником підприємства, що є в державній власності, затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 2 серпня 1995 р. N 597). Керівники ДП шокварталу до 25 числа місяця, що настає за звітним періодом, подають органам, уповноваженим управляти відповідним державним майном, звіт про виконання показників, передбачених контрактом. Річний звіт про виконання зазначених показників подається до 15 лютого року, що настає за звітним.

Установлені показники та фінансовий план, а також звітність є фактично тими єдиними важелями, які обмежують діяльність керівників державних підприємств. Як свідчить практика, цих важелів абсолютно недостатньо для того, щоб забезпечити адекватний процес корпоративного управління та ефективний економічний розвиток.

Система корпоративного управління в АТ є набагато складнішою. Функції загальних зборів у державних АТ виконує державний орган управління. Закон «Про управління об'єктами державної власності» передбачає, що державний орган виконує такі функції безпосередньо, без скликання зборів акціонерів, якщо корпоративні права держави становлять 100 відсотків у статутному капіталі господарської організації (тобто на цьому рівні істотних відмінностей між АТ та ДП немає).

Але, в АТ обов'язково створюється наглядова / спостережна рада [7], а також може бути створений як одноосібний виконавчий орган, так і колегіальний. Передбачене також створення ревізійної комісії. Існування наглядової ради та колегіального виконавчого органу, а також ревізійної

комісії, робить більш виваженим процес прийняття рішень у товаристві, знімає ризики, пов'язані з одноосібним керівництвом.

5. Банкрутство.

Стаття 96 Закону «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» встановлює спільні особливості визнання банкрутом щодо ДП та інших підприємств, у статутному капіталі яких частка державної власності перевищує 50 відсотків, тобто й для акціонерних товариств із 100 % державною часткою. Таким чином, у цій сфері відмінності від цих двома організаційними формами відсутні.

Підсумовуючи вище викладене, зазначимо, що на сьогодні між організаційними формами ДП та державного АТ усе ще існують відмінності, які стосуються переважно процедури створення, режиму майна / господарської діяльності та питань корпоративного управління. Втім, ті обмеження, які стосувалися можливостей укладення правочинів та здійснення інших операцій із майном цих суб'єктів є майже однаковими. Тобто форма ДП вже не є унікальною формою, спрямованою на захист саме державної власності, ті ж функції успішно виконує форма державного АТ.

Утім, порівняно з АТ форма державного підприємства вбачається такою, що не відповідає сучасним вимогам щодо захисту інтересів держави як акціонера – для неї не встановлено правил щодо збереження чистих активів, її виконавчі органи діють без урахування правил здійснення значних правочинів і правочинів із зацікавленістю. Більш того, ті важелі, що застосовуються в корпоративному праві для АТ для забезпечення ефективного керівництва та усунення ризиків у діяльності організації шляхом формування виваженої та збалансованої системи корпоративного управління в ДП не діють.

Ураховуючи це, вважаємо, що така форма, як ДП, є дійсно застарілою, не відповідає вимогам сучасного ринкового обігу і немає сенсу в її збереженні на майбутнє. Втім, процедура трансформації ДП в АТ та інші

організаційні форми має бути поступовою і завершитися із виконанням програми приватизації державного майна.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Пасхавер О. Й. Державний сектор і функції держави в період кризи [Текст] / О. Й. Пасхавер, Л. Т. Верховодова, О. М. Кошик, К. М. Агеєва, Д. П. Згортюк. – К. : Відродження, 2009. – 129 с.
2. Захарченко А. М. Поняття і склад суб'єктів господарювання державного сектора економіки [Електронний ресурс] / А. М. Захарченко // Економіка та право – 2012– № 2. – С. 160–166. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/epravo/2012_2/29.pdf. – Заголовок з екрана.
3. Класифікація організаційно-правових форм господарювання (КОПФГ) [Електронний ресурс] : наказ Державної інспекції України з питань захисту прав споживачів від 28 травня 2004 року № 97.. – Режим доступу: <http://zakon.nau.ua/doc/?code=vb288217-94>. – Заголовок з екрана.
4. Класифікація інституційних секторів економіки України [Електронний ресурс] : наказ Держкомстату України від 18 квітня 2005 року № 96.– Режим доступу: <http://zakon.nau.ua/doc/?code=v0096202-05>. – Заголовок з екрана.
5. Методичні рекомендації визначення питомої ваги валової доданої вартості державного сектору в обсязі валового внутрішнього продукту країни [Електронний ресурс]: наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 09 серпня 2012 року № 910. – Режим доступу: <http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1022.9756.0/> – Заголовок з екрана.
6. Селіванова І. А. Про різновиди акціонерних компаній, створених за участю держави [Текст] / І. А. Селіванова // Універ. наук. записки. – 2007. – № 2 (22). – С. 216–217.
7. Положення про спостережну раду [Електронний ресурс] : постанова Кабінету Міністрів України від 19 липня 1993 року № 556. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/556-93-%D0%BF>. – Заголовок з екрана.

ОРГАНИЗАЦИОННО-ПРАВОВЫЕ ФОРМЫ ГОСУДАРСТВЕННОГО ПРЕДПРИЯТИЯ И ГОСУДАРСТВЕННОГО АКЦИОНЕРНОГО ОБЩЕСТВА: СРАВНИТЕЛЬНО-ПРАВОВОЙ АНАЛИЗ

Кибенко Е. Р.

Данная статья посвящена установлению отличий между такими формами, как государственное коммерческое предприятие и акционерное общество со 100 % государственной долей в уставном капитале. Также делается вывод относительно того, оправдано ли сохранение в действующем законодательстве такой формы, как государственное унитарное коммерческое предприятие.

Ключевые слова: государственное коммерческое предприятие, акционерное общество, государственное унитарное коммерческое предприятие.

THE FORMS OF INCORPORATION OF THE STATE ENTERPRISE AND THE STATE JOINT-STOCK COMPANY: COMPARATIVE ANALYSIS

Kibenko O.R.

This article is devoted to the defining of the differences between such forms of incorporation as state commercial enterprise and joint-stock company with 100 % state participation in the statutory capital. Their foundation procedure, property regime, liability under commitment, formation of authorised capital, limitations and particular qualities of economic activity, governing bodies are examined. Questions on preparation of financial plan, dividend disbursement to the state-owned enterprises operating competitively and government corporations are interrogated. The author paid attention to the complexity of the system of the corporate governance in the government corporation. It is also made a conclusion on the legislation connected to the necessity of such form of incorporation as state unitary commercial enterprise which is not a unique form directed to the defense of state property and does not satisfy the demands of the existing in the present market turnover.

Keywords: state commercial enterprise, joint-stock company, state unitary commercial enterprise.

**ОКРЕМІ ПРОБЛЕМИ ЗАКОНОДАВЧОГО ВИЗНАЧЕННЯ
КОМПЕТЕНЦІЇ ТА ПРАВОМОЧНОСТІ ЗАГАЛЬНИХ ЗБОРІВ
УЧАСНИКІВ ТОВАРИСТВА З ОБМЕЖЕНОЮ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЮ**

Р. П. Бойчук,

канд. юрид. наук, доцент,

завідувач відділу правового забезпечення

галузевого інноваційного розвитку

НДІ правового забезпечення

інноваційного розвитку НАПрН України

У статті автор аналізує прогалини чинного законодавства щодо порядку виключення учасника зі складу учасників товариства, який не повністю вніс свій внесок до статутного капіталу товариства, а також який систематично не виконує або неналежно виконує обов'язки, або перешкоджає своїми діями досягненню цілей товариства, при цьому коли інші учасники в сукупності володіють шістдесятьма або менше відсотками голосів. На основі проведеного дослідження робить висновки та пропонує зміни в чинне законодавство.

Ключові слова: товариство з обмеженою відповідальністю, порядок скликання загальних зборів учасників товариства з обмеженою відповідальністю, виключення учасника з товариства з обмеженою відповідальністю.

Приводом до написання цієї статті є значна кількість судових рішень щодо вирішення спорів, які виникають із корпоративних відносин, реалізації своїх прав учасниками товариства з обмеженою відповідальністю. Проте ці рішення є суперечливими, що свідчить про наявність значних прогалин у законодавстві, неоднозначність застосування судами норм матеріального права. Зокрема, це стосується прогалин чинного законодавства щодо порядку скликання загальних зборів учасників товариства з обмеженою

відповідальністю, визначення їх повноважними, порядку виключення учасника зі складу учасників товариства, який не повністю вніс свій внесок до статутного капіталу товариства, а також який систематично не виконує або неналежно виконує обов'язки, або перешкоджає своїми діями досягненню цілей товариства, при цьому інші учасники в сукупності володіють шістдесятьма або менше відсотками голосів.

У разі, коли добросовісні учасники володіють згідно зі статутом товариства частками в розмірі в сукупності не більше шістдесяти відсотків, то вони взагалі позбавлені можливості провести загальні збори учасників та виключити недобросовісного учасника з товариства, який не повністю вніс свій внесок до статутного капіталу товариства, а також який систематично не виконує або неналежно виконує обов'язки, або перешкоджає своїми діями досягненню цілей товариства.

Розглядаючи корпоративні спори, господарські суди неоднозначно застосовували положення статті 58 Закону «України «Про господарські товариства» [1] до учасників товариства з обмеженою відповідальністю, які не повністю внесли свої внески до статутного капіталу.

В одних випадках, суди вважали, що учасник, який не повністю вніс свій вклад до статутного капіталу, не набув корпоративних прав у розмірі, визначеному статутом, а тому володів на загальних зборах кількістю голосів, пропорційно внесеній частці. Так, наприклад, постанова Вищого господарського суду в справі № 1/170-13/41 (1/664-27/260) від 16.01.2007 [2]; постанова № 12/277пн від 27.08.2008 Донецького апеляційного господарського суду [3]; рішення господарського суду Вінницької області у справі № 7/237-07 від 13.05.2008 [4].

В аналогічних справах господарськими судами зроблено протилежні висновки, зокрема постановою Вищого господарського суду в справі № 37/144-07 від 10.04.2008 [5]; постанова Харківського апеляційного господарського суду в справі 13/265-09 від 20.04.2010 [6]; Рекомендації президії Вищого господарського суду України 28.12.2007 «про практику

застосування законодавства у розгляді справ, що виникають з корпоративних відносин (у редакції від 18.06.2009) [7].

Окремими проблемами правового статусу товариства з обмеженою відповідальністю, його механізму корпоративного управління займалися такі вчені-правники, як О. В. Гарагонич, О. Єфимов, О. Р. Кібенко, О. Р. Ковалишин, В. М. Кравчук, В. П. Мозолін, Л. С. Нецька, П. О. Повар, І. В. Спасибо-Фатєєва та ін. Але ці питання не знайшли шляху вирішення, який би переважав у наукових працях.

Для розуміння сутності товариства з обмеженою відповідальністю як організаційно-правової форми юридичної особи насамперед потребують глумачення такі правові категорії, як засновник та учасник господарського товариства, корпоративні права, установчі документи, статутний капітал, частка в статутному капіталі, частка в майні товариства.

Корпоративне підприємство утворюється (ч. 5 ст. 63 Господарського кодексу України) [8], як правило, двома або більше засновниками за їх спільним рішенням (договором), діє на основі об'єднання майна та/або підприємницької чи трудової діяльності засновників (учасників), їх спільного управління справами, на основі корпоративних прав, у тому числі через органи, що ними створюються, участі засновників (учасників) у розподілі доходів та ризиків підприємства. Корпоративними є кооперативні підприємства, підприємства, що створюються у формі господарського товариства, а також інші підприємства, в тому числі засновані на приватній власності двох або більше осіб. Відповідно до ст. 140 Цивільного кодексу України [9] товариством з обмеженою відповідальністю є засноване одним або кількома особами товариство, статутний капітал якого поділений на частки, розмір яких установлюється статутом. Схоже визначення товариства з обмеженою відповідальністю (зокрема щодо корпоративного устрою) міститься в ч. 3 ст. 80 Господарського кодексу [8], у ст. 50 Закону України «Про господарські товариства» [1].

Джерелами формування майна підприємства (ч. 2 ст. 66 ГК України) є:

- грошові та матеріальні внески засновників;
- доходи, одержані від реалізації продукції, послуг, інших видів господарської діяльності;
- доходи від цінних паперів;
- кредити банків та інших кредиторів;
- капітальні вкладення і дотації з бюджетів;
- майно, придбане в інших суб'єктів господарювання, організацій та громадян у встановленому законодавством порядку;
- інші джерела, не заборонені законодавством України.

Товариство є власником (ст. 12 Закону України «Про господарські товариства») [1]:

- майна, переданого йому учасниками у власність як вклад до статутного (складеного) капіталу;
- продукції, виробленої товариством у результаті господарської діяльності;
- одержаних доходів;
- іншого майна, набутого на підставах, не заборонених законом.

Ризик випадкової загибелі чи пошкодження майна, що є власністю товариства або передане йому в користування, несе товариство, якщо інше не передбачено установчими документами.

Отже, одним із джерел утворення майна (власності) товариства є вклади до статутного (складеного капіталу), передані йому учасниками у власність (абз. 1 ч. 1 ст. 115 ЦК України [9], абз. 1 ч. 1 ст. 12 ЗУ «Про господарські товариства» [1]). Таким чином, товариство з обмеженою відповідальністю належить до тієї моделі юридичних осіб, у якій засновники (учасники) передають такій юридичній особі майно у власність для формування статутного (складеного капіталу), втрачають право власності на таке майно, а взаємін отримують зобов'язальні права, які йменуються «корпоративними правами».

Визначення корпоративних прав міститься в ряді законодавчих актів, зокрема ст. 167 Господарського кодексу України [8], ст. 2 Закону України «Про акціонерні товариства» [10], п. 14.1.90. Податкового кодексу України [11]. Аналіз указаних законодавчих норм дає можливість виокремити такі основні елементи корпоративних (зобов'язальних, майнових та немайнових) прав:

- право на участь в управлінні господарською організацією;
- отримання певної частини прибутку (дивідендів) даної господарської організації;
- отримання активів господарської організації в разі її ліквідації в розмірах та порядку відповідно до закону.

Учаснику корпоративного утворення можуть належати також інші правомочності, передбачені законом та установчими документами. Корпоративні права засвідчують членство в господарській організації, яке зумовлено належністю частки у статутному (складеному) капіталі.

Із цього необхідно зробити висновок, що корпоративні права особи щодо конкретної господарської організації – це сукупність набутих правомочностей щодо неї в результаті членства та участі в формуванні статутного (складеного) капіталу.

Сума вкладів засновників та учасників господарського товариства (ст. 87 ГК України [8]) становить статутний капітал товариства. Розмір статутного капіталу дорівнює сумі вартості таких вкладів (ч. 1 ст. 144 ЦК України [9]). Статутний капітал товариства з обмеженою відповідальністю підлягає сплаті учасниками товариства до закінчення першого року з дня державної реєстрації товариства (ст. 52 Закону, ч. 3 ст. 144 ЦК України).

Аналіз законодавства України дає можливість виокремити такі основні функції статутного (складеного) капіталу:

- джерела створення початкового капіталу господарської організації (основних і оборотних коштів), необхідних для здійснення господарської діяльності;

- початкового капіталу господарської організації (основних і оборотних коштів), які є основою для здійснення господарської діяльності;

- гарантії мінімального розміру майна господарської організації для кредиторів;

- розрахункової бази розподілу прибутку (дивідендів) або активів.

Розмір статутного капіталу товариства з обмеженою відповідальністю, частки його учасників визначаються статутом товариства. Цей розмір при обліку результатів фінансово-господарської діяльності також указується в повному розмірі за позицією пасиву балансу «Статутний капітал» (п. 37 Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 2 "Баланс", затвердженого наказом Міністерства фінансів України від 31 березня 1999 р. № 87, зареєстрованого в Міністерстві юстиції України 21 червня 1999 р. за № 396/3689 [12]). Проте функцію початкового капіталу, а значить, реального фінансування господарської діяльності виконують тільки частки (їх частини), які сплачені, які і впливають безпосередньо на фінансові результати діяльності товариства, і, відповідно, забезпечують такі елементи корпоративних прав, як право на отримання учасниками частини прибутку (дивідендів), активів господарської організації. Співвідношення сплаченого та несплаченого статутного капіталу характеризує фінансові можливості підприємства.

Таким чином, першоосною формування майна товариства, яка забезпечує господарську діяльність, створення добавленої вартості, є реальне майно, передане учасниками товариства, а відповідно, такі елементи корпоративних прав, як право на отримання частини прибутку товариства, частини активів товариства, безпосередньо пов'язані з реальним вкладом учасника до статутного капіталу. До такого ж висновку дійшов Пленум ВСУ. Згідно з ч. 4 п. 30 Постанови Пленуму ВСУ «Про практику розгляду судами корпоративних спорів» № 13 від 24.10.2008 [13] у разі, якщо учасник не повністю вніс (не повністю сплатив) свій вклад до статутного капіталу

товариства, йому виплачується дійсна вартість частки пропорційно внесеній (оплаченій) частині вкладу.

Отже, правові категорії «статутний капітал», «частка в статутному капіталі» мають подвійне значення. У першому значенні – це пасив, джерело утворення початкового капіталу з визначенням його «планованого» розміру, та «планованих» розмірів часток у ньому й вартості вкладів учасників; у другому – сукупність реального майна (основних та оборотних активів), що складається із сукупності вкладів засновників та учасників товариства, та реальний вклад учасника до статутного капіталу відповідно (ст. 87 ГК Кодексу України, ст. 144 ЦК України).

Згідно зі ст. 190 ЦК України майном як особливим об'єктом вважаються окрема річ, сукупність речей, а також майнові права та обов'язки. Майнові права є неспоживною річчю. Майнові права визнаються речовими правами. Системний аналіз статей 144, 328, 346, 611 ЦК України дає можливість прийти до висновку, що учасник товариства з обмеженою відповідальністю не набуває права власності на корпоративні права в частині невнесеного вкладу до статутного капіталу.

Таким чином, необхідно зробити висновок про подвійний зміст правових категорій «статутний капітал», «частка у статутному капіталі», а також безпосередній зв'язок сукупності корпоративних прав із реальним внеском до статутного капіталу господарської організації.

Цей висновок підтверджується такими нормами законодавства.

1. Згідно з ч. 2 ст 86 ГК України вклад, оцінений у гривнях, становить частку учасника та засновника в статутному капіталі товариства. Порядок оцінки вкладів визначається в установчих документах господарського товариства, якщо інше не передбачено законом.

2. Майно підприємства (ст. 66 ГК України) становлять виробничі і невиробничі фонди, а також інші цінності, вартість яких відображається в самостійному балансі підприємства.

3. Звернення стягнення на частину майна товариства з обмеженою відповідальністю, пропорційну частці учасника товариства у статутному капіталі, за його особистими боргами (ст. 149 ЦК України) допускається лише в разі недостатності в нього іншого майна для задоволення вимог кредиторів. Кредитори такого учасника мають право вимагати від товариства виплати вартості частини майна товариства, пропорційної частці боржника в статутному капіталі товариства, або виділу відповідної частини майна для звернення на нього стягнення. Частина майна, що підлягає виділу, або обсяг коштів, що становлять її вартість, установлюється згідно з балансом, який складається на дату пред'явлення вимог кредиторам. Звернення стягнення на всю частку учасника в статутному капіталі товариства з обмеженою відповідальністю припиняє його участь у товаристві. Таким чином, мова йде про визначення вартості майна, а не вартісних показників джерел його утворення.

4. Такий же висновок можна зробити із змісту с. 54 Закону України «Про господарські товариства», ст. 148 ЦК України. При виході учасника з товариства з обмеженою відповідальністю йому виплачується вартість частини майна товариства, пропорційна його частці в статутному капіталі. Виплата провадиться після затвердження звіту за рік, у якому він вийшов із товариства, і в строк до 12 місяців із дня виходу. На вимогу учасника та за згодою товариства вклад може бути повернуто повністю або частково в натуральній формі.

Учаснику, який вибув, виплачується належна йому частка прибутку, одержаного товариством у даному році до моменту його виходу. Майно, передане учасником товариству тільки в користування, повертається в натуральній формі без винагороди.

5. Частина 3 статті 147 ЦК України закріплює, що частка учасника товариства з обмеженою відповідальністю може бути відчужена до повної її сплати лише в тій частині, в якій її вже сплачено. Варто звернути увагу на послідовність законодавця в цьому питанні. До набрання чинності ЦК

України і внесення відповідних змін до ч. 2. ст. 53 Закону України «Про господарські товариства» учасник товариства з обмеженою відповідальністю міг передати свою частку (її частину) третім особам тільки після повного внесення вкладу учасником, який її відступає.

Учасники товариства з обмеженою відповідальністю мають право брати участь в управлінні товариством у порядку, визначеному в статуті, крім випадків, установлених законом (ст. 116 ЦК України). Управління ТОВ здійснюється учасниками не безпосередньо, а через систему органів, які визначені законом та статутом.

Вищим органом товариства з обмеженою відповідальністю є загальні збори його учасників. Вони складаються з учасників товариства або призначених ними представників. Учасники мають кількість голосів, пропорційну розміру їх часток у статутному капіталі (розмір частки – це сума вкладів учасника до статутного капіталу).

Загальні збори учасників товариства з обмеженою відповідальністю не є постійно діючим органом управління, скликаються не рідше двох разів на рік, якщо інше не передбачено установчими документами. Законом передбачається також можливість скликання позачергових загальних зборів учасників товариства з обмеженою відповідальністю.

Загальні збори учасників вважаються повноважними, якщо на них присутні учасники (представники учасників), що володіють у сукупності більш ніж 60 % голосів (ч. 1 ст. 60 ЗУ «Про господарські товариства»). У теорії та практиці така вимога щодо правомочності колегіального органу іменується кворумом.

Постає питання щодо порядку визначення кворуму по відношенню до всього планованого чи сформованого розміру статутного капіталу, кількості учасників, які присутні на зборах. Аналіз чинного законодавства та практики його застосування дає зробити висновок про різні підходи, а саме:

– перший підхід – це співвідношення сформованого статутного капіталу (який приймається за 100 %) та часток учасників, які присутні на

зборах і володіють кількістю голосів пропорційно їх часткам (ч. 1 ст. 60, абз. 4 ст. 58 ЗУ «Про господарські товариства»);

– другий підхід визначений ч. 5 ст. 53 ЗУ «Про господарські товариства» – співвідношення сукупності часток частини сформованого статутного капіталу, які належать учасникам, до часток учасників, які присутні на зборах і володіють кількістю голосів пропорційно до такої сукупності часток частини сформованого статутного капіталу. При цьому відповідно до змісту ст. 52, 53 ЗУ «Про господарські товариства» не приймається до визначення кворуму викуплена товариством реально сплачена частка в статутному капіталі;

– третій підхід впливає із ст. 55 Закону України «Про господарські товариства» – правонаступник може стати учасником товариства тільки в разі його бажання вступити до товариства з обмеженою відповідальністю та, крім того, коли є ще й згода на це інших учасників. Кворум у такому разі визначається за аналогією вимог, установлених ст. 53 ЗУ «Про господарські товариства».

Отже, необхідно зробити висновок, що норми ЦК України та ЗУ «Про господарські товариства» регулюють питання кворуму, визначення кількості голосів при голосуванні на загальних зборах учасників товариства з обмеженою відповідальністю, вартості частки в майні товариства, в першу чергу виходячи із реальних (сформованих часток) у статутному капіталі.

Постає питання про порядок визначення кворуму при прийнятті питання про виключення учасника зі складу учасників товариства з обмеженою відповідальністю у зв'язку з несплатою частки повністю або частково.

Відповідно до вимог ст. 144 ЦК України (ст. 52 ЗУ «Про господарські товариства») статутний капітал товариства з обмеженою відповідальністю підлягає сплаті учасниками товариства до закінчення першого року з дня державної реєстрації товариства. Якщо учасники до закінчення першого року

з дня державної реєстрації товариства не внесли (не повністю внесли) свої вклади, загальні збори учасників приймають одне з таких рішень:

- про виключення зі складу товариства тих учасників, які не внесли (не повністю внесли) свої вклади, та про визначення порядку перерозподілу часток у статутному капіталі;
- про зменшення статутного капіталу та про визначення порядку перерозподілу часток у статутному капіталі;
- про ліквідацію товариства.

Усі три можливі рішення є виключною компетенцією загальних зборів учасників товариства з обмеженою відповідальністю. Сутність виключної компетенції щодо цих питань розкривається через ст. 145 ЦК України – питання, віднесені до виключної компетенції загальних зборів учасників товариства, не можуть бути передані ними для вирішення виконавчому органу товариства. Всі ці рішення направлені на створення певних негативних наслідків для учасника-порушника і є формою його корпоративної відповідальності, а також направлені на забезпечення функцій статутного капіталу, законних прав та інтересів кредиторів товариства й інших учасників. При прийнятті рішення про виключення зі складу товариства тих учасників, які не внесли (не повністю внесли) свої вклади, відповідно до ст. 64 ЗУ «Про господарські товариства» такі учасники не беруть участі в голосуванні. Що логічно й до участі, в такому випадку, у голосуванні щодо порядку перерозподілу часток у статутному капіталі. Виключення учасника з товариства призводить до наслідків, передбачених ст. 4 і 55 цього Закону.

Загальні збори учасників товариства з обмеженою відповідальністю приймають рішення простою або кваліфікованою більшістю голосів. Із питань, зазначених у пунктах "а", "б" ст. 41 Закону України «Про господарські товариства», а також при вирішенні питання про виключення учасника з товариства рішення вважається прийнятим, якщо за нього проголосують учасники, що володіють у сукупності більш ніж 50 % загальної

кількості голосів учасників товариства. З решти питань рішення приймається простою більшістю голосів. При цьому кожен учасник, беручи участь у зборах, може впливати на прийняття рішення, голосуючи за нього, проти нього або утримуючись від голосування.

Таким чином, визначення кворуму з урахуванням кількості голосів учасника (учасників) в частині несплаченої частки при прийнятті рішення про його виключення приведе (по суті) до його впливу на таке рішення, а також на вплив щодо рішення про порядок перерозподілу часток, або рішення про ліквідацію товариства.

На підставі викладеного необхідно зробити висновок, що:

- учасники товариства з обмеженою відповідальністю мають кількість голосів, пропорційну їх часток реально внесених до статутного капіталу товариства;

- виключення учасника зі складу учасників товариства належить до виключної компетенції загальних зборів учасників у розумінні, що вказана компетенція не може бути передана до вирішення інших органів управління. З позицій принципу справедливості, охоронюваного законом інтересу, положень ч. 2 ст. 124 Конституції України [14], учасники, що володіють більш ніж 50 відсотками загальної кількості голосів учасників товариства, у разі відсутності (неможливості скликання) компетентного органу управління, можуть реалізувати своє право на виключення недобросовісного учасника шляхом звернення з відповідною вимогою до суду;

- для усунення вищевказаних та інших прогалин визначення правового статусу товариства з обмеженою відповідальністю, механізмів управління та внутрішньо-корпоративного контролю найдоцільніше прийняти Закон України «Про товариства з обмеженою відповідальністю».

ЛІТЕРАТУРА:

1. Про господарські товариства [Текст] : Закон України від 19 вересня 1991 р. № 1576-ХІІ // Відом. Верхов. Ради України. – 1991. – № 49. – Ст. 682.
2. Постанова Вищого господарського суду у справі № 1/170-13/41 (1/664-27/260) від 16.01.2007 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.cout.gov.ua/Review/369482>. – Заголовок з екрана.
3. Постанова Донецького апеляційного господарського суду № 12/277пн від 27.08.2008 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: (<http://reyestr.cout.gov.ua/Review/2422129>). – Заголовок з екрана.
4. Рішення господарського суду Вінницької області у справі № 7/237-07 від 13.05.2008 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.cout.gov.ua/Review/1671946>). – Заголовок з екрана.
5. Постанова Вищого господарського суду у справі № 37/144-07 від 10.04.2008 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.cout.gov.ua/Review/1868631>. – Заголовок з екрана.
6. Постанова Харківського апеляційного господарського суду у справі 13/265-09 від 20.04.2010 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.cout.gov.ua/Review/9261345>. – Заголовок з екрана.
7. Рекомендації Президії Вищого господарського суду України від 28.12.2009 № 04-06/190 «Про доповнення рекомендацій президії Вищого господарського суду України від 28.12.2007 р. № 04-5/14 «Про практику застосування законодавства у розгляді справ, що виникають з корпоративних відносин» / Вісник господарського судочинства. – 2010. – № 1. – С. 8.
8. Господарський кодекс України [Текст] : прийнятий 16.01.2003 р. № 436-IV // Відом. Верхов. Ради України. – 2003. – № 18, 19–20, 21–22. – С. 144.
9. Цивільний кодекс України [Текст] : прийнятий 16.01.2003 р. № 435-IV // Відом. Верхов. Ради України. – 2003. – № 40–44. – Ст. 356.
10. Про акціонерні товариства [Текст] : Закон України від 17.09.2008 р. № 514-VI // Офіц. вісн. України. – 2008. – № 81. – Ст. 2727.
11. Податковий кодекс України [Текст] : прийнятий 02.12.2010 № 2755-VI // Офіц. вісн. України. – 2010. – № 92. – Т. 1. – Ст. 3248.
12. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 2 "Баланс" [Текст] : Наказ Міністерства фінансів України від 31 березня 1999 р. № 87, зареєстровано в Міністерстві

юстиції України 21 червня 1999 р. за № 396/3689 // Офіц. вісн. України. – 1999. – № 25. – С. 335.

13. Про практику розгляду судами корпоративних спорів [Текст] : постанова Пленуму ВСУ № 13 від 24.10.2008 р. // Вісн. Верхов. суду України. – 2008. – № 11.

14. Конституція України станом на 01 січня 2013 р. [Текст] // Відом. Верхов. Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.

ОТДЕЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ЗАКОНОДАТЕЛЬНОГО ОПРЕДЕЛЕНИЯ КОМПЕТЕНЦИИ И ПРАВОМОЧНОСТИ СОБРАНИЯ УЧАСТНИКОВ ОБЩЕСТВА С ОГРАНИЧЕННОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТЬЮ

Бойчук Р. П.

В статье автор анализирует пробелы действующего законодательства о порядке исключения участника из состава участников хозяйственного общества, который не полностью внес свой вклад в уставный капитал общества, а также систематически не выполняет или ненадлежащим образом выполняет обязанности, или препятствует своими действиями достижению целей общества, при этом когда другие участники в совокупности владеют шестьюдесятью или менее процентов голосов. На основе проведенного исследования делает выводы и предлагает изменения в действующее законодательство.

Ключевые слова: общество с ограниченной ответственностью, порядок созыва общего собрания участников общества с ограниченной ответственностью, исключение участника из общества с ограниченной ответственностью.

SEPARATE PROBLEMS OF JURISDICTION AND COMPETENCE OF PARTICIPANTS' IN A LIMITED LIABILITY COMPANY GENERAL MEETING LEGISLATIVE DETERMINATION

Boychuk R. P.

In the paper some challenges concerning gaps in economic legislation have been reviewed. Described issues are related to: involuntarily removal of an LLC member, who does not pay full shareholder fee, and who does not execute or conducts responsibilities of LLC member improperly, or precludes by his actions from achievement of company purposes, herewith other participants collectively own sixty or less percent of votes. The author has given the definition of the owner and shareholder (member), voting rights (corporate rights), foundation documents, share capital, share of stock, share of assets. The author has analyzed various points of view concerning the definition of voting rights (corporate rights) of LLC

shareholder, Stockholders' Equity and share of stock, and difference between voting right and the amount of their contribution to the business. Court practice concerning efficient resolution of complex commercial and corporate disputes and legal means for prevention of conflicts between LLC members have been researched by author.

Keywords: Limited Liability Company, order of general meeting convening of participants' in a Limited Liability Company, participant expulsion from Limited Liability Company.

УДК 347.44:621.39

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ВІДНОСИН ІЗ НАДАННЯ ПОСЛУГ МОБІЛЬНОГО ЗВ'ЯЗКУ

К. В. Єфремова,

*канд. юрид. наук, в. о. вченого секретаря НДІ
правового забезпечення інноваційного
розвитку НАПрН України*

У статті розкрито найгостріші проблеми відносин із надання послуг мобільного зв'язку та їх правового регулювання. Зазначені питання розглядаються через призму структури правовідносин, елементами яких є суб'єкти, об'єкти та їх зміст, це, зокрема, питання визначення правового статусу суб'єктів, можливість односторонньої зміни умов договору тощо.

Ключові слова: мобільний зв'язок, послуги мобільного зв'язку, правове регулювання надання послуг мобільного зв'язку, договір про надання послуг мобільного зв'язку.

У сучасних умовах господарювання забезпечення сталого розвитку телекомунікацій і надання постійного якісного мобільного та інтернет зв'язку є найважливішою передумовою в розбудові інтеграції України у глобальне інформаційне суспільство. Держава визначила одним із

пріоритетних напрямів державної політики розвиток інформаційного суспільства в Україні та впровадження новітніх інформаційно-комунікаційних технологій в усі сфери суспільного життя.

Аналізу розвитку телекомунікаційного ринку України присвячено роботи В. М. Гранатурова, С. П. Воробієнко, Є. Г. Іванова, С. Ю. Казанцева, але конкретні проблеми правового регулювання відносин із надання послуг мобільного зв'язку в цих роботах не розглядаються.

Метою дослідження є аналіз правового регулювання правовідносин між суб'єктами рухомого зв'язку та визначення найгостріших проблем у цій сфері. Детальний аналіз динаміки розвитку ринку дозволить виявити його характерні риси та запропонувати ефективні методи правового регулювання ринку й безпосередньо відносин, які виникають із приводу надання послуг мобільного зв'язку.

Правовідносини з надання послуг рухомого (мобільного) зв'язку, як і всі інші, мають свою структуру, елементами якої є суб'єкти, об'єкти та їх зміст. Суб'єктами правовідносин, що розглядаються, є їх учасники – оператори мережі мобільного зв'язку й абоненти. Відповідно до ст. 1 Закону України «Про телекомунікації» № 1280-IV від 18 листопада 2003 р. з подальшими змінами [1] і п. 3 Постанови КМУ «Про затвердження Правил надання та отримання телекомунікаційних послуг» № 720 від 9 серпня 2005 р. [2] абонентом є споживач телекомунікаційних послуг, що отримує телекомунікаційні послуги на умовах договору, яким передбачається підключення до телекомунікаційної мережі кінцевого обладнання, що перебуває в його власності або користуванні; оператор телекомунікацій – суб'єкт господарювання, який має право на провадження діяльності у сфері телекомунікацій, у тому числі на технічне обслуговування та експлуатацію телекомунікаційних мереж.

Таким чином, оператором мережі мобільного зв'язку є суб'єкт господарювання, створений згідно із законодавством України у формі

юридичної особи, яка надає послуги рухомого зв'язку для мобільних телефонів своїх абонентів.

Окремою проблемою постає питання визначення правового статусу суб'єктів відносин із надання послуг мобільного зв'язку як операторів, так і їх абонентів. В Україні існує кілька варіантів надання послуг рухомого (мобільного) зв'язку: на підставі письмового або конклюдентного договору, де абонент є визначеним (персоніфікованим) або не визначеним відповідно. Послуги мобільного зв'язку надаються на підставі письмового договору, який укладається між оператором мобільного зв'язку та абонентом. Договір укладається з конкретною особою (фізичною чи юридичною). Послуги мобільного зв'язку можуть надаватися на підставі купівлі карток мобільного зв'язку (sim-карток та ін.). У цьому випадку відсутній будь-який письмовий договір, а послуги мобільного зв'язку надаються за наявності грошових коштів на рахунку картки мобільного зв'язку. Абонент не персоніфікований.

Згідно з п. 3 Правил надання та отримання телекомунікаційних послуг, затверджених постановою Кабінету Міністрів України від 11 квітня 2012 р. № 295 договір про надання послуг (далі – договір) – правочин, укладений між споживачем і оператором, провайдером, за яким оператор, провайдер зобов'язується на замовлення споживача надавати послуги, а споживач – їх оплачувати (якщо інше не передбачено договором) [3].

Але слід звернути увагу на те, що для початку надання послуг оператором мобільного зв'язку не достатньо лише укладення договору. Нерозривною і необхідною для цього постає ціла тріада таких умов:

1) суб'єкт, щоб стати абонентом у разі контрактного підключення до оператора мобільного зв'язку, повинен укласти письмовий договір із представником оператора;

2) придбати картку мобільного зв'язку – sim-картку, у кожного окремого оператора на різних умовах (іноді навіть надається безкоштовно);

3) придбати кінцеве обладнання – мобільний телефон, який повинен відповідати стандартам зв'язку обраного оператора й бути в справному стані.

У разі підключення до оператора мобільного зв'язку шляхом здійснення дрібного побутового правочину, а саме купівлі sim-картки, яка коштує 10-15 гривень, правовий статус абонента не визначений. Цивільний кодекс України визначає поняття дрібного побутового правочину у п. 1 ч. 1 ст. 31: правочин вважається дрібним побутовим, якщо він задовольняє побутові потреби особи, відповідає її фізичному, духовному чи соціальному розвитку та стосується предмета, який має невисоку вартість [4].

За загальним правилом договори з абонентами передплатеного зв'язку (Pre-paid) повинні бути публічними і безстроковими. З умовами такого договору повинен обов'язково ознайомити абонентів представник оператора під час продажу таких карток. Але насправді реалізацію карток мобільного зв'язку здійснюють не представники оператора, а треті особи, які самостійно замаються такою господарською діяльністю. А деякі оператори (навіть не всі!) лише викладають на своїх сайтах умови такого договору в Правилах та умовах тарифних планів для Pre-paid абонентів. Правила для абонентів Pre-paid повинні бути публічною пропозицією укласти договір на умовах, викладених у Правилах. Але чи є в кожного охочого можливість ознайомитися із цими Правилами?

Як зазначають оператори мобільного зв'язку у своїх Правилах, договір з абонентом Pre-paid укладається в усній формі, тобто шляхом вчинення конклюдентних дій, у момент активації цим абонентом Стартового пакета. Для активації стартового пакета абоненту необхідно розпакувати упаковку стартового пакета, вилучити звітти SIM-карту, вставити в абонентське обладнання (мобільний телефон) і здійснити першу платну транзакцію (дзвінок на будь-який номер, окрім сервісних, відправлення повідомлення, використання GPRS, WAP тощо). Активація стартового пакета означає згоду абонента з умовами Правил та умовами

обраного ним тарифного плану. Придбання такого стартового пакету в третіх осіб (наприклад, точка продажу кінцевого обладнання, мобільних телефонів і усіляких гаджетів до них), а не безпосередньо в представника оператора не дає змоги ознайомитися з правилами надання мобільного зв'язку споживачу ні в роздрукованому вигляді, ні на сайті оператора.

У зв'язку з тим, що послуги абонентам передплаченого зв'язку надаються знеособлено, абонентом (стороною Договору) є особа, яка фізично володіє SIM-картою. У разі, якщо особа, яка активувала стартовий пакет, залишить оператору в установленому порядку свої персональні дані, стороною договору в такому випадку стає особа, яка залишила свої персональні дані.

Наступним видом підключення до оператора мобільного зв'язку є укладання письмового договору. Такі договори можуть бути різних видів.

Договір із контрактними абонентами є публічним строковим договором приєднання. Умови такого договору викладені в Правилах та в типових формах оператора. Договір із корпоративними абонентами не є публічним договором. Сторони можуть відійти від стандартної форми договору оператора та визначити умови, які відрізнятимуться від Правил.

Договір із контрактними абонентами укладається в письмовій формі в момент його підписання абонентом та представником оператора. Уповноважений представник оператора перед укладенням договору ознайомлює майбутнього абонента з умовами договору, правилами та надає відповіді на всі питання стосовно послуг оператора, що цікавлять абонента. Абоненту також повинна бути надана можливість ознайомитися з інформацією про зону покриття мережі оператора та про додаткові послуги оператора [3].

Не чітко визначено правове становище операторів мобільного рухомого зв'язку в Україні. Поняття «оператор мобільного зв'язку» наведено в Законі України «Про телекомунікації» через визначення поняття «оператор телекомунікацій»: суб'єкт господарювання, який має

право на провадження діяльності у сфері телекомунікацій, у тому числі на технічне обслуговування та експлуатацію телекомунікаційних мереж [1].

Таким чином, оператором мережі мобільного зв'язку є суб'єкт господарювання, створений згідно із законодавством України у формі юридичної особи, яка надає послуги рухомого зв'язку для мобільних телефонів своїх абонентів, здійснює технічне обслуговування мережі. Відповідно до п. 7 Правил надання та отримання телекомунікаційних послуг, оператори самостійно визначають перелік послуг мобільного зв'язку, що надаються споживачам.

Слід звернути увагу на те, що оператори мобільного зв'язку неправомірно користуються положенням п. 12 ст. 38 Закону України «Про телекомунікації», в якому передбачено права операторів телекомунікацій. На підставі цього пункту, а саме: «інші права, передбачені законодавством України та договорами про надання телекомунікаційних послуг», оператори до умов договору про надання послуг додають можливість для оператора в односторонньому порядку вносити зміни до договорів, що суперечить чинному законодавству України та навіть іншим положенням зазначеної статті. Таке тлумачення прав оператора значною мірою ставить абонента в нерівне з ним становище.

Наступною найболючішою проблемою для абонентів постає проблема односторонньої зміни умов договору оператором мобільного зв'язку.

Дуже часто мобільні компанії змінюють умови договорів в односторонньому порядку. Така поведінка оператора мобільного зв'язку є неправомірною. Закон України «Про телекомунікації» знаходиться більшою мірою на боці операторів, ніж абонентів.

За таких умов оператори неправомірно здійснюють односторонню зміну істотних умов договору, зокрема зміну тарифів. Одностороння зміна оператором умов договору про надання послуг мобільного зв'язку є незаконною, оскільки суперечить положенням Цивільного кодексу України

та спеціальних Законів України «Про телекомунікації» та «Про захист прав споживачів».

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про телекомунікації», телекомунікаційна послуга – продукт діяльності оператора та/або провайдера телекомунікацій, спрямований на задоволення потреб споживачів у сфері телекомунікацій [1].

Згідно зі ст. 1 Закону України «Про захист прав споживачів», споживач (він же абонент) – фізична особа, яка придбає, замовляє, використовує або має намір придбати чи замовити продукцію для особистих потреб, безпосередньо не пов'язаних з підприємницькою діяльністю або виконанням обов'язків найманого працівника [5].

У статті 37 Закону України «Про телекомунікації» вказано на пріоритет інтересів споживачів телекомунікаційних послуг, що кореспондує загальному змісту законодавства про захист прав споживачів.

Указане положення має глумачитися в системному зв'язку з правами операторів та провайдерів, зокрема, право на установлення тарифів на телекомунікаційні послуги, що ними надаються, крім тих послуг, тарифи на які регулюються державою відповідно до цього Закону (п. 5 ч. 1 ст. 38 зазначеного закону).

З огляду на це, право на встановлення тарифів на телекомунікаційні послуги не є абсолютним у тому сенсі, що оператор в односторонньому порядку в будь-який час може змінювати тарифи, визначені в договорі про надання мобільних послуг.

Крім того, слід розуміти, що пункт 12 частини 1 зазначеної статті (оператори телекомунікацій мають право на інші права, передбачені законодавством України та договорами про надання телекомунікаційних послуг) не можна розглядати як нормативний дозвіл закріплювати в договорах про надання телекомунікаційних послуг умови, що обмежують права іншої сторони – абонента.

Умова, що оператор має право в односторонньому порядку змінювати тарифи, є недійсною, тобто такою, що обмежує права споживачів.

Згідно з ч. 1 ст. 203 ЦК України зміст правочину не може суперечити цьому Кодексу, іншим актам цивільного законодавства, а також моральним засадам суспільства. При цьому частиною 1 ст. 215 ЦК України встановлено, що підставою недійсності правочину є недодержання в момент вчинення правочину стороною (сторонами) вимог, які встановлені частинами першою – третьою, п'ятою та шостою статті 203 цього Кодексу.

Разом із тим, виходячи зі змісту ст. 217 ЦК України, недійсність окремої частини правочину не має наслідком недійсність інших його частин і правочину в цілому, якщо можна припустити, що правочин був би вчинений і без включення до нього недійсної частини. Стаття 18 Закону України «Про захист прав споживачів» передбачає порядок та підстави визнання недійсними умови договорів, що обмежують права споживача. Так, відповідно до ч. 2 указаної статті умови договору є несправедливими, якщо всупереч принципу добросовісності його наслідком є істотний дисбаланс договірних прав та обов'язків на шкоду споживача. Договір визначає для сторін нерівний юридичний статус, оскільки наділяє оператора правом в односторонньому порядку змінювати умови, які слід кваліфікувати як істотні тому, що вони стосуються його предмета та ціни.

Відповідно до п. 11, 12 ч. 3 ст. 18 Закону України «Про захист прав споживачів» несправедливими, зокрема, є умови: 1) про надання продавцю (виконавцю, виробнику) права в односторонньому порядку змінювати умови договору на власний розсуд або на підставах, не зазначених у договорі; 2) надання продавцю (виконавцю, виробнику) права в односторонньому порядку змінювати характеристики продукції, що є предметом договору.

Таким чином, пункт договору про односторонню зміну тарифів є несправедливим і підлягає визнанню недійсним.

Уважаємо, що оператор має право змінювати тарифи на послуги, їх перелік, у тому числі й надавати нові послуги, не зазначені в договорі, та

змінювати умови надання послуг лише за попередньою письмовою згодою абонента. При цьому попередня редакція цього положення має бути визнана недійсною та не може розглядатись як правомірна підстава для односторонньої зміни істотних умов спірного договору оператором.

Якщо про відповідні зміни буде неможливо домовитися з оператором, є всі підстави звертатися з позовом до суду.

На практиці укладення угоди з надання послуг рухомого мобільного зв'язку з оператором відбувається на підставі публічного договору, умов якого розробляються самим оператором. Зважаючи на це, можна зробити висновок, що оператор нав'язує свої умови, тому що абонент не залучається до розробки положень договору.

Але договір (контракт) однозначно доводиться підписувати абоненту. У той же час після того, як договір підписаний, оператор отримує значні права на зміну його умов. Абоненту, який зобов'язався не розривати договір протягом року чи іншого визначеного строку, доводиться погоджуватися на нові умови.

Для того щоб відмовитися від нових умов договору, при цьому уникнути негативних наслідків (пені), у разі, якщо виникне бажання його розірвати, варто приділити увагу додатковим умовам договору чи звернутися до законодавства. Будь-який договір може розриватися на підставах, прямо передбачених законом, або ж на умовах, які додатково вказані в договорі.

Є виключний перелік договорів, які можна розірвати в односторонньому порядку. До них належать купівля-продаж, дарування, зберігання, надання послуг та ін. Однак і тут є ряд обмежень. Наприклад, покупець може відмовитися від виконання умов договору купівлі-продажу лише в разі, якщо продавець відмовився надати товар. Таким чином, існує дуже мало ситуацій, коли одна сторона може безболісно відмовитися від договору.

Необхідно заздалегідь передбачити можливість змін договору і завчасно подбати про своє право на відмову від нього. Можна обумовити

право однієї із сторін на розірвання договору в односторонньому порядку. Якщо ж такий пункт внести в угоду неможливо, як наприклад, у випадку з мобільними операторами, то необхідно доводити, що зміна умов контракту є істотною зміною обставин.

Цивільний кодекс України дозволяє відмовитися від виконання договору, при цьому уникнувши штрафних санкцій, у разі, якщо істотно змінилися обставини (ст. 652 ЦК України «Зміна або розірвання договору у зв'язку з істотною зміною обставин»).

У зазначеному випадку питання полягає у визнанні зміни тарифів для ряду абонентів істотною зміною обставин. Тут мається на увазі не тільки зміна тарифів, а й те, що змінився спосіб надання послуги.

Слід не тільки чітко й однозначно вказувати в договорах перелік підстав для розірвання договору або відмови від його виконання, але також і правові наслідки для обох сторін у разі його розірвання. Наприклад, договір про надання послуг (ст. 907 ЦК України «Розірвання договору про надання послуг») може містити право сторони відмовитися від договору в будь-який момент, але при цьому виплативши неустойку. Відсутність зазначеної інформації буде підставою для судових спорів.

Дослідження особливостей односторонньої відмови від виконання зобов'язання, договору надання послуг рухомого зв'язку, виконавцем – оператором мобільного зв'язку – привело до висновку про необхідність врегулювання цього питання, тому що оператор зв'язку може відмовитися від виконання зобов'язання за договором тільки у встановлених законом випадках.

Отже, незважаючи на свою складність та нерегульованість, відносини з надання послуг мобільного зв'язку є потребою життя сучасного суспільства. Саме тому основним завданням держави повинні стати позитивні напрями впливу на об'єкт регулювання, що полягають у забезпеченні належної нормативно-правової бази для формування сприятливого конкурентного середовища та ефективного функціонування

ринку мобільного зв'язку; створення рівних умов діяльності підприємств незалежно від форми власності та походження капіталу; усунення дискримінаційних умов з боку підприємств, що займають монополію (домінуюче) становище на ринку; заохочення ефективних інвестицій у розвиток телекомунікаційної інфраструктури; стимулювання інноваційної активності підприємств; забезпечення високої динаміки розвитку телекомунікаційних мереж та захисту прав споживачів телекомунікаційних послуг.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Про телекомунікації [Текст] : Закон України від 18 листопада 2003 р. № 1280-IV // Відом. Верхов. Ради України. – 2004. – № 12. – Ст. 155.
2. Про затвердження Правил надання та отримання телекомунікаційних послуг [Текст] : постанова Кабінету Міністрів України від 9 серпня 2005 р. № 720 // Офіц. вісн. України. – 2005. – № 32. – Ст. 1935.
3. Правила надання та отримання послуг [Текст] : постанова Кабінету Міністрів України від 11 квітня 2012 р. № 295 // Офіц. вісн. України. – 2012. – № 29. – Ст. 1074.
4. Цивільний Кодекс України [Текст] : станом на 01.01.2012 р. // Відом. Верхов. Ради України. – 2003. – № 40-44. – Ст. 356.
5. Про захист прав споживачів [Текст] : Закон України від 12.05.1991 № 1023-ХІІ // Відом. Верхов. Ради УРСР. – 1991. – № 30. – Ст. 379.

АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ ОТНОШЕНИЙ ПО ПРЕДОСТАВЛЕНИЮ УСЛУГ МОБИЛЬНОЙ СВЯЗИ

Ефремова Е. В.

В статье раскрыты острые проблемы отношений по оказанию услуг мобильной связи и их правовому регулированию. Автор рассматривает указанные вопросы через призму структуры правоотношений, элементами которых являются субъекты, объекты и их содержание, в частности рассматривается вопрос определения правового статуса субъектов, возможность одностороннего изменения условий договора и т. п.

Ключевые слова: мобильная связь, услуги мобильной связи, правовое регулирование предоставления услуг мобильной связи, договор о предоставлении услуг мобильной связи.

THE CURRENT ISSUES IN LEGAL REGULATION OF MOBILE NETWORK CONNECTION SERVICES

Yefremova K.V.

The article concerns with contentious issues of legal relations bears on providing mobile communications services and its legal regulation. The author examines abovementioned issues in the meaning of legal structure, which consists of subjects, objects and their contents. The research involves the determination of the legal status of the subjects, the possibility of a unilateral change of contract conditions, etc. Legal relations arising from the use of mobile devices and providing mobile service can be defined by their own structural elements – subjects, objects and content. Topical issues relating to mobile service providers and their abonents legal status determination has been researched by the Author. There are several ways of mobile service providing in Ukraine: based on written contract or non-written (implied contract) where abonent is identified or not identified. Very often mobile service companies revise contracts unilaterally. In this case operators change tariff illegally. It is necessary to anticipate possible contract changes and determine the abonent's right to terminate the contract. The questions of unilateral repudiation of the rights and obligations under the contract may also be discussed in advance. If some items to be included are not agreed prior to the signing of the contract (for example, in the case of mobile operators), it will be necessary to prove that terms of an agreement are substantially different from the original agreement. In spite of the complexity and abeyance, legal relations arising from the use of mobile devices and providing mobile service are fundamental part of social life. That is why the main task of the state is to provide a platform for dialogue between subjects of legal relations, mentioned above, and to ensure the benefit for the parties.

Keywords: mobile communications, mobile services, regulation of mobile services, contract for mobile services.